

Николай Соктоев

**УЯРААД,
ЬҮҮЛДЭНЬ
ЭНЕЭЛДЭЭ**

Улан-Удэ
2017

УДК 89
ББК 84(2Рос=Буря) бу
С599

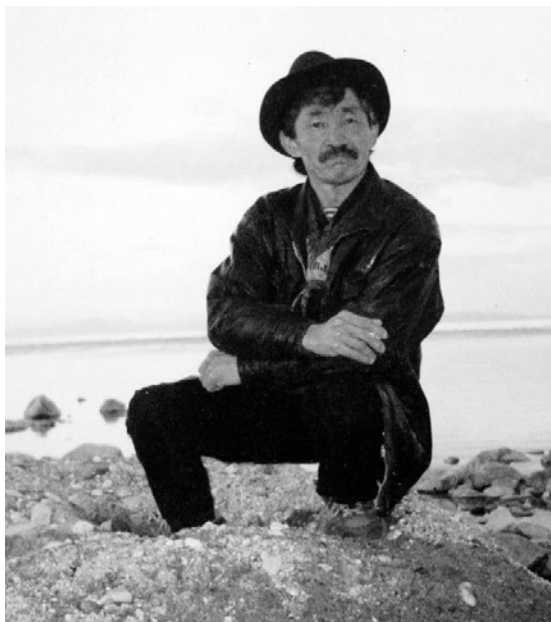
Книга издана при финансовой поддержке Министерства культуры Республики Бурятия в рамках реализации Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия»

Буряад Уласай соёлой яаманай «Буряад Уласта буряад хэлэ сахин хүгжөөхэ» талаар гүрэнэй программа бээлүүлгэдэ хараалагдаһан мүнгэн һангай аша дэмжэлгээр энэ ном хэблэгдэбэ.

Соктоев Н.Б.

С599 Уяраад, һүүлдэнь энеэлдэе: стихи, песни, рассказы, пьесы / Николай Соктоев. - Улан-Удэ: НоваПринт, 2017. - 80 с.: ил.

В новую книгу бурятского поэта, драматурга, журналиста, режиссера и актера вошли лирические стихи и песни, рассказы и пьесы разных лет. Автор известен как уроженец горной Закамны, член Союза писателей России, Заслуженный работник культуры Бурятии, лауреат республиканской литературной премии имени М.Самбуева, художественный руководитель народного театра «Гэрэл» Ехэ-Цакирского Дома культуры. Пьесы Н.Соктоева ставились в Бурятском театре драмы, песни на его слова популярны в народе.

Соктоев
Николай Батуевич

артист, поэт, драматург

Урид хэлэгдэхэ үгэ

Захаамин аймагай Ехэ Сахир нютагта тоонтотой Буряад Уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Буряадай арадай поэт Мэлс Самбуевай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Россиин Федерациин Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн, бүжэгшэн, яруу найрагша, драматург, режиссёр Николай Соктоев шүлэг дуунуудые, зүжэгүүдые, шогтойхон үгүүлэлнүүдые зохёодо-гоороо мэдээжэ юм.

Николай Батуевич Соктоев 1953 ондо Захааминай Ехэ Сахирта түрөө. 1971 ондо Сахирай дунда хургуули дүүргээд, сэрэгэй албанда Далайн сэрэгтэ ябажа ерээд, Алас-Дурна зүгтэ искусствын дээдэ хургуули дүүргэжэ, Хоца Намсараевай нэрэмжэтэ буряад театрта арба гаран жэл артистаар хүдэлөө.

Үшөө дээдэ хургуулида хурахадаа, «Зургаан хурган» гэжэ хоёр үйлэтэй комеди бэшээ һэн. Энэ зүжэгынь буряад театрай ахамад режиссёр Владимир Кондратьев найруулжа, театрай артистнууд олон жэлдэ хүдөө нютагуудаар харуулжа, харагшадай найшаал магтаалда хүртөө.

Тэрэнэй гадуур ажабайдалай дутуу дундыень шүүмжэлжэ харуулхан шог ёгто үгүүлэлнүүдээ, шогтой хүхюун сценкэнүүдээ, шүлэг дуунуудаа эблүүлжэ, «Дуулажа ябахаб хододоо» гэхэн ном болгожо, 2002 ондо хэблүүлжэ, олон тоото уншагшадаа баясуулаа бэлэй.

Нүүлэй жэлнүүдтэ «Зургаан хурган» (Шестипалый), «Монголын хүүхэн» (Монголка), «Жаргалтай бүлэ» (Счастливая семья), «Дүшэн юһэн хоног» (Сорок девять дней), «Гансардалга» (Одиночество) гэхэн зүжэгүүдые харагшадтаа дурадхаа. Эдэ зүжэгүүдынь Буряадай арадай уран бэлигтэнэй түбэй согсолбори болгожо хэблүүлһэниинь, арадай театрнууд хэдэн жэл соо хэрэглэнэ. 2001 ондо Улаан-Үдэдэ үнгэргэгдэһэн драматургнуудай конкурсдо «Жаргалтай бүлэ» гэхэн зүжэгөөрөө хабаадажа, үндэр сэгнэлтэдэ хүртөө һэн.

Харин мүнөө «Эжы» гэхэн домог-үгүүлэл танай анхаралда дурадхана. Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайн нютаг, айл гэхэнээ, хүн бүхэндэ ямар ехэ аюул асарааб гэжэ тобойлгон харуулжа, хүн бүхэнэй, илангаяа залуу үетэнэй зүрхэ сэдхэлээрээ ойлгохоор зохёобо гэхэдэ, алдуу болохогүй. Мүн баһа

«Гамныт даа байгаалия» (Берегите родную природу) гэжэ шүлэглэмэл домогынь мүнөө сагтаа аргагүй таараһан, манай гүрэндэ энэ жэл соносохгодоһон түрэл байгаалия хамгаалая гэхэн уряада сэхэ таараһан байна гэжэ тэмдэглэмээр.

Мүнөө Николай Соктоев түрэл нютагтаа «Гэрэл» гэхэн арадай театр урагшатайгаар хүтэлбэрилнэ. Удаадахи «Мүнгэн таха» урилдаанда һая найруулһан «Дуулыш дуугаа, басагамни» гэжэ зүжэгөөрөө хабаадахаяа бэлдэнэ.

Хүндэтэ Николай Батуевичта зохёохы ажалдань үндэр амжалта хүсэе!

**Сэнгэ РИНЧИНОВ,
Буряад уласай соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ,
Ородой Холбоото Уласай
Сэтгүүлшэдэй холбооной гэшүүн, «Буряад үнэн»
хэблэлэй байшангай сурбалжалагша.**

*Энэ ном Ехэ-Сахирай арадай
театрай хүбүүд, басагадта зорюулагдана*

Харанхы муухай
Хара гэр соо мүндэлөө нэм,
Хүйтэн жэгтэй
Хүрьһэтэ дэлхэй гэшхээ нэм.

Бата баабайн
Баруун гарынь түрөө нэм,
Буряад зоной
Бэшээшэ хүбүүн болоо нэм.

**ДУУНУУД,
ШҮЛЭГҮҮД,
ЗҮЖЭГҮҮДЭЙ
ХЭНЭГҮҮД**

Маанадаа ханахал

Холын замда гарахадамнай,
Хойто хаданууднай харахал,
Хүндэ байдалда ороходомнай,
Хүбүүднай маанадаа ханахал.

Бэрхэ байдалда ороходомнай,
Баруун хаданууднай харахал,
Буурал болоод ябахадамнай,
Басагад маанадаа ханахал.

Удаан холуур ябахадамнай,
Урда хаданууднай харахал,
Үндэр наһа абахадамнай,
Үхибүүд маанадаа ханахал.

Зүүдэ муугаар манахадамнай,
Зүүн хаданууднай харахал,
Зүнэг тэнэг болоходомнай,
Сахир нютагнай ханагдахал.

Эжыгээ һананам

1. Хүбүүн боложо түрөөд
Харгы дабшан ябахадаа,
Харахан зүрхэм уяржа,
Хайран эжыгээ һананам

Припев: Хоёр хөөрхэн нюдэдыш,
Хоёр хөөрхэн хасарыш,
Хоёр хөөрхэн уралыш,
Хоёр хөөрхэн гарышни,
Үндэр наһа наһалбашье,
Үгылнэб шамайгаа, эжымни.

2. Жаран наһанай жаргал
Жаргажа харангуй ябааш.
Далан наһанай дабаа
Дабажа шадангуй мордоош.

Припев.

3. Үшөөл ябаха сагташ,
Үшөөл хүхихэ наһандаш
Муухай үбшэн дайража,
Мордожо ошоош, эжымнай.

Припев.

Болтогой

Хүрһэтэ һайхан дэлхэйтэй
Хахасажа нэгэтэ ошобол,
Бурханай зарлигаар дахинаа
Бусажа ерэхэмни болтогой!

Бага хүбүүгээ Чингисээ
Баабаймни гэжэ нэрлэжэ,
Хүбүүн боложо түрөөд,
Хүрэжэ ерэхэмни болтогой!

Арюухан хада уулануудтаа,
Арюухан сэдхэлтэй дүүнэдтээ,
Эгэшэмни гэжэ Арюухандаа
Эрьежэ ерэхэмни болтогой!

Харин мүнөө яабашье
Хоёр хүлөө шоройдожо,
Далан наһанай дабаае
Дабажа гарахамни болтогой!

Сагаалган (Ёһо заншал)

Аша хүбүүн нэгэтэ
Аалихан таабайдаа дүтэлөөд,
Тархиинь эльбэбэ,
Дуугай зогсобо.

Таабай гайхажа,
Тэрэнээ тэбэрижэ:
«Юундэ дуугай зогсобош,
Юумэндэ ханаатай гүш?».

Эрихээшье ханаагүйб,
Эдеэлхэшье дурамгүй,
Юушье абахагүйб,
Юуншье хэрэггүй.

Теэд юундэ гэнтэ
Тэбэрихэ болобош?
Толгойшни хадхаба гү,
Досоошни худхаба гү?

Хадхана, худханашьегүй,
Хэлээд сэхын туршаһуу.
Үдэшэ хэлэһэн үгэнүүдтнай
Үглөөһөө эхилжэ зобооно.

Хүлисыш даа, ашамни,
Хэлэһэн үгэнүүдээ таабайшни
Огто мартаад байналби,
Ойлгыш намайгаа, хүбүүмни.

Танай хэлээшээр үглөөгүүр
Газаа гараха болонолби.
Гансал яагаад мэдэхэбиб
Гараха сагай ерэһые?

Бэрхэш, аша хүбүүмни,
Бишни хүлээжэ байгаалби.
Зорюута шамда хэлээгүйб,
Зобоохоо шамай ханаагүйб.

Газаа гаража бурхадтаа
Мүргэхэ сагай ерэһые
Газаа гараад мэдэхэш,
Мандаа орожо хэлэхэш.

Тэрэл минии ханаае
Таабай ехээр зобоогоо.
Хэлээ хадаа дууһыень
Хэлэжэ үгыт зобоонгүй.

Урдын үрда сагта
Үбгэд, хүгшэд, буряадууд
Сэржэмээ бурхадтаа үргэхэ
Сагтай байһан гэхэ.

Альгаа дэлгээд байгаарай,
Альганай зурлаа хараарай.
Сэржэмээ гаража үргэхэ
Сагышни харуулжа үгэхэ.

Бээлэй оёдог бэлэй

Манай баабайн баабай,
Минии түрэнэн таабай
Гоё найхан бээлэй
Гоёор оёдог бэлэй.
Гансал ходоодоо
Бээлэй оёдог.
Газаагаа ороходоо
Бээлэйгүй ородог.
Үглөө болоод
Тэрэнээ олодог.
Олоогүй болог,
Дахин оёдог.
Үшөө бэдэрдэг,
Үшөө олодог.
Үшөө дахин,
Үшөө оёдог.
Манай таабай бээлэй
Мүнөөшье оёдог бэлэй,
Гансал мартамхай болоо,
Гарань халга болоо.

Ойлгыш, хүбүүн

Заахан хүбүүн
Зуруул баряа.
Шударгаа, шударгаа,
Шударжа шадаа.
Зуруул аһаад,
Хүбүүн айгаад,
Зуруулаа хаяад,
Хоргодоод туршаа.
Эжынь хараад,
Ойлгожо ядаа.
Удаан байгаад
Унтараажа шадаа.
Ойлгыш, хүбүүн,
Олооб гээд,
Олдоһон юумэ
Ойлгооб гээд.
Наадажа болохогүй,
Хаяжа болохогүй.
Хоргодожо шадахагүйш,
Нара харахагүйш!

Эхин хургуулийн хурагшад

Дээдэ хургуулийн үе саг

Номгон далайн сэрэгшэ

Буряад театрай Сагаалганай үдэрнүүд

«Ретро» зүжэгнөө хэлнэг

«Ретро» зүжэгнөө хэлэг

«Бальжин хатан» зүжэгнөө хэлэг

Аба эжы басагадтая

Саяна басагантая

Миний хөөрхэнүүд

Бурхандаа мургэжэ ябая

Гамныт даа байгаалия

Үндэр хадын оройдо
Улаан нара угтажа,
Һүниндөө эдеэлжэ садаһан
Һулахан бэетэй зүрэн.

Хэбэл соогоо юумэнэй
Хүдэлхыень шагнаархан,
Эхэ болохоо байһандаа
Энеэбхилэн байгаа һэн.

Зунай эхин багта
Зүлгэ ногоон дээрэ
Хөөрхэн инзага гаргажа,
Хүхэндөө хүргэхэ ханаатай,

Үндэр хадын үбэртэ
Үдэр хоног тоолоһоор,
Шэмэг һайхан ногоо
Шэмхэн шэмхэн ябаба.

Хура борооной адхаржа
Хүхаран модоной унахада,
Хүдэлжэ байһан үхибүүгээ
Хоргодон байжа аршална.

Үдэрэй ааяма халуунда
Үргэһэ нойртоо дарагдан,
Һоно боргоһондо барюулан
Һажан һажан хэбтэнэ.

Хөөрхэн бишыхан инзаган
Хүхэндэнь хүрэжэ ядан,
Гударан байна гэжэ
Гүнзэгы зүүдэ манана.

Зунай дулаан нэбшээндэ
Зүүдэлжэ хэбтэбэшье,
Хуурай гэшүүнэнэй хухархые
Халта дуулахадал гэбэ.

Тиибэ яабашье аалихан,
Толгойгоо үргэн гэхэдэнь,
Сэлмэг тэнгэри байбашье
Сахилгаан наярхадал гээд,

Шэхэнь халуу орьёжо
Шуһан нюурынь хушажа,
Хэбэл соохи инзагань
Хүдэлхэдэл гэбэ.

Хэды хүндэрһэн байбашье,
Хүл дээрээ бодожо,
Харбаһан годли мэтэ
Харайжа ошобо саашаа.

Холо балай ошонгүй
Хоёрдохёо һомондо дайрагдан,
Хойто хүлөө шэрэжэ,
Хоргодожо мэдэбэ.

Хоёр хүлтэй ороолон
Хажуудань дүтэлжэ ерээд,
Хамар дороо гүбэнэн
Харангүй арилба.

Алуулаад байһан аад,
Амиды үлэһэн зүрэн,
Хойто хүлөө тэниилгэн,
Хонон үнжэн хэбтэбэ.

Үни удаан амаржа
Ундаа ехээр хүрэхэдөө,
Хойто хүлөө туршажа,
Хүдэлгөөд үзэбэ нэмээхэн.

Улаан шуһан дуһабашье
Үбшэн балай байбагүй.
Бүрханай һайгаар, юрэдөө,
Буугай һомон үнгэрөө.

Бүхы хүсөө шангадхан,
Бодон гэхэдээ юундэшьеб,
Хоёр нюдэдынь харлажа,
Хурьһэ хадхан унаба.

Шууһаа ехээр адхажа,
Шадалгүй болоһоноо
Хаанаһаа мэдэхэб баарһан
Хангайн табиһан амитан.

Арай шамай бодожо,
Аалихан хүлөө гэшхэжэ,
Хадын түргэн горхонһоо
Хахан байжа ундалба.

Хүйтэн сэбэр уһан
Хүсэ шадал үгэбэ.
Хэбэл соохи инзаган
Хүдэлжэ дахинаа эхилбэ.

Зобожо ехээр ябабашье,
Зүрхэн дороо юумэнэй
Зохидоор хүдэлхэдэнь,
Зөөлэн газар бэдэржэ,

Шэмэтэй ногоо шэлэжэ,
Шэнэ байра бэлдэнэ.
Хурьһэнэй зөөлэниие бэдэржэ,
Хэбтэхэ газараа олоно.

Энэ дэлхэй дээрэ
Эхэ болохо гээшэ
Ямар ехэ баяр гээшэб,
Ямар ехэ жаргал гээшэб?

Гансал энэ үедэ
Гай зоболон дайрангүй,
Ан арьяатан ябангүй,
Аятай хайн түрэнхэй.

Зунай дулаан хүни
Зүүдэлжэ хэбтэхэдэ гоё.
Шэнэ набша намаа
Шагнажа хэбтэхэдэ гоё.

Баруун шэхэниинь таһаржа
Балай юумэ дуулангүй,
Баруун талаһаа дайсанай
Бараалхаа хаа, дуулахагүй.

Олон болохо сагынь
Одоол дүтэлбэ хэбэртэй.
Үнинэй ханаһан бодолынь
Үбшэнгүй хайн бүтэнхэй.

Харанхы болохын урда
Хара үүлэд бултайжа,
Хахад хүнийн багта
Ханхинаан эхилбэ.

Хурьһэтэ ехэ дэлхэй
Хахархадал болобо.
Хуурай шэнэнэн модон
Хухаран хажуудань унаба.

Дахинаа нэгэ үхэл
Дайрангүй гараба.
Харанхы энэ хүни
Хоёр инзага гаргаба.

Үнгэрхэ юумэн үнгэржэ,
Үүр сайхань дүтэлбэ.
Гэгээн сагаан болоходонь,
Гурба болоод хэбтэбэ.

Хөөрхэн заахан инзагад
Хүхэн тээшээ мүлхинэд,
Шархатаһан ганса эхэнь
Шадалгүй зобон хэбтэнэ.

Хүн түрэлтэн иигэжэ
Хэзээ нэгэтэ зобоо гү?
Хэлэгүй энэ амитан
Хэзээ нэгэтэ бодохо гү?

Байгаалиин ажабайдал
Байхал ха юм хэзээдэш.
Үхэл амидарал хоёр
Үрдилдэн ябахал хаанаш.

Гансал хүн түрэлтэн
Хоёр хүлтэй ороолон,
Эрэниинье эмэнииншые –
Эдихээл түрэнэн амитад.

Үдэр хүни хэлгэжэ,
Улаан наран мүндрэлжэ,
Амитан бүхэн хэрижэ,
Ажабайдал эхилбэ.

Һүнэй амташые үзөөгүй
Һая мүндрэлһэн инзагад
Мэдээгүй хэбтэһэн эхээ
Мүлхин мүлхин тойронод.

Шуһаа ехээр адхажа,
Шадалаа алдаһан зүрэн
Тэнхээ тамираа алдан,
Тэршэлэн хэбтэнэ зүүдэлэн.

Хоёр хөөрхэн хүүгэдынь
Хүхөө оложо ядаад,
Шуһан болоһон эхээ
Шэртэн гайхан зогсонод.

Ямар хүйтэн дайда бэ?
Яажа эндэ байдаг бэ?
Ондоо амитаншые байхагүй
Одоол жэгтэй дэлхэй бэ?

Юундэ эндэ гэнтэ
Юугээ һанахадаа бидэ
Шэрүүн сэбдэг дайдада
Шэшэрнэ гээшэбибди?

Туража үхэхэһөөн үрда
Түргэн юумэ оложо,
Эдихэ һанаатай хоёр
Эхэһээн таһаржа ошобо.

Хэды соо эхэнь
Хэбтээ юм мэдээгүй,
Гансал мэдээ ороходонь,
Гүлгэд хажуудань байбагүй.

Урагша хойшоо хаража,
Удаан ойлгожо ядаба.
Хаана юунэй болоһые
Халта ухаандань оробо.

Бороотой харанхы хүни
Эхэ болоһоноо ханахадаа,
Эхын зүрхэн сохилжо,
Булай шангаар буухирба.

Булад хурса туруугаар
Хүрьһэ хахара үдхэлжэ,
Бүхы хүсөө гаргажа,
Харайн бэдэрэн ошобо.

Эгээл энэ үедэ
Эрид хадын үбэртэ
Олон нохойн хусаха
Олиггүй шангаар дуулдаба.

Хоёр хөөрхэн хүүгэдээ
Хүсэд хараагүй гүрөөһэн
Ара хангайн ханхинатар,
Абья гарган буухирба.

Амиды эхын хажууда
Үншэрһэн хоёр гүлгэд,
Амидарал үхэл хоёрые
Үлхэн байдаг бурхад.

Ажабайдалай эрилтээр
Арай гэжэ мүндэлөөд,
Эхын хүхэндэ хүрэнгүй,
Эхэдээ нэгэшые эрхэлэнгүй,

Нара харашье харангүй,
Ногооной амташые үзэнгүй,
Нохойн арбагар набарта
Нэгэниинь ороһон байба.

Шуһан болоһон газарта
Шэшэрэн байба эхэнь.
Хуһан модоной дэргэдэ
Хэбтэбэ нүгөөдэнь.

Бүхы юумэн абяагүй
Байһандал болобо.
Бархирхашье тэнхээгүй
Баарһан гүрөөһэн зогсобо.

Мэдээ орон гэхэдэнь,
Мэндэ үлэһэн нүгөөдэнь,
Хоёр хүлэйн хоорондо
Хүхөө бэдэржэ ябаба.

Түрүүшынхиеэ хүхэндөө
Түрэхэн үхибүү хүргэхэдөө,
Ажабайдалай ами залгуулан,
Абьяагүй зогсобо.

Хубхайрһан гашуудалда
Химэлүүлһэн зүрэн,
Хөөрхэн нэгээ дахуулжа
Хүдөө хүбшөөр тэнэбэ.

Хүн түрэлтэнһөө боложо
Хоёрой нэгынь алдажа,
Үдэр хүниие ото
Уйлан дуулан ябаба.

Саг сагтаа гэдэг,
Сахилза хүхэдөө гэдэг,
Зүрэнэй бэень найжаржа,
Зүрхэнэйн шарха эдэгэбэ.

Эхын хажууда үлэнэн
Эрхэ ганса инзаган
Намарай ерэхэ багта
Нилээн томо болобо.

Зүрэн гуран хоёрто
Зэргэлээд ябахадаа адли.
Ута үндэр хүлнүүдтэй
Угаа эхэдээ адли.

Намарай найхан сагта
Наадажа ябахань аятай,
Дулаан наратай сагта
Дэбхэрэн собхорхо хабатай.

Бээ хүсэжэ ябаһан
Бэндэ хужар хэрэгтэй.
Дабһатай шабар эдихэ
Дураниинь яһала хүрэнхэй.

Тиигэжэ тэдэ хоёрнай
Тэсэжэ хоюулан ядахадаа,
Хужар долёохо ханаатай
Хуушан байрадаа ошобо.

Огторгойн улаан наран
Орон дэлхэе тойрожо,
Унтаха сагын дүтэлжэ
Уулын саагуур оробо.

Халуун наранай хоргодожо,
Харанхы болохо багта
Хужарта дуратай амирад
Хойно хойнооноон хубаридаг.

Яруултай ерэнэн нэгэн
Яхала эртэ ородог,
Харанхы болоогүй байхадань,
Хужарлажа садаад ябадаг.

Тиигэжэ тэдэ хоёрнай
Тэбдэжэ ерэнэн байбалтай.
Эрхээр хурахан нэгэмнай
Эхэнэн урда ерэлтэй.

Тохигор хуһанай дэргэдэ
Тонгойжа байха багтань,
Тэнгэри сэлмэг байбашье,
Тэнхэрхэ абьян дуулдажа,

Баярлажа байһан инзаган
Байра дээрээ собхороод,
Аалихан гэдэргээ хаража,
Амяа табин унаба.

Ойрохон ябаһан зүрэн
Ори ганса гүлгэнэйнгөө
Хужар дээрэ унахадань,
Хүдэлхөө болёод байшаба.

Хоёр нюдэнэйнх уһан
Хадын горхондол урдажа,
Хамаг юумэн тойроод
Харлахадал болобо.

Байтараа үшөө нэгэ
Буугай абяан нээржэ,
Гансаардаһан зүрэн
Гэнтэ мэдээ орожо,

Урда зүг шэлэжэ,
Үндэр уула хаража,
Арбагар шулуун өөдэ
Абирһаар аалихан гараба.

Хужар дээрэ унаһан
Хөөрхэн үхибүүгээ һанахадаа,
Эдэгэжэ ябаһан зүрхэниинь
Эбэрэн байба дахинаа.

Хада ууланууд гэнтэ
Хамхархадал болобо.
Үншэн хабһанайнь үзүүртэ
Үбдэхэдэл гэбэ.

Хүнды түмэр бариһан
Хоёр хүлтэй хүнтэй,
Шүдөө зуужа тэмсэхэ
Шадалгүй байһандаа,

Орьёл хабсагай дээрэ
Өөдөө хаража буухираад,
Һалаад хэбтэһэн үхибүүгээ
Һүүлшынхиеэ хараад,

Хадын бүргэд мэтэ
Халин доошоо унаад
Хабтагар шулуун дээрэ
Хүдэлхөө болёод хэбтэбэ.

Хурьһэтэ дэлхэй дээрэ
Хүн түрэлтэнэй дунда
Хүнэй эхэ иигэжэ
Хэзээ нэгэтэ мордоо гү?!

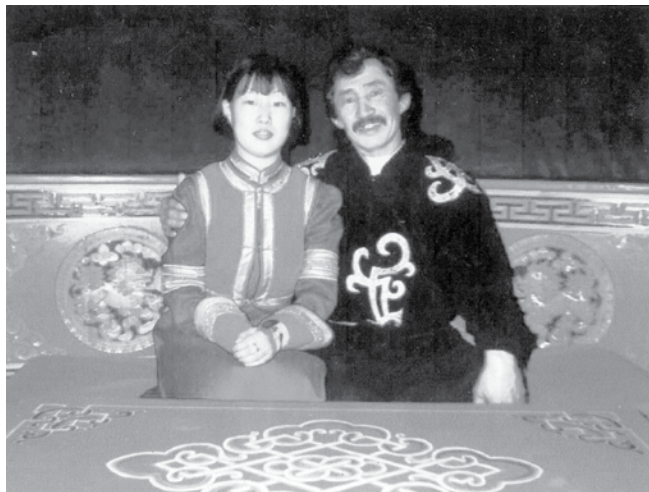
ХҮЛИСӨӨРЭЙ, ХҮҮХЭМНИ

*Сагһаа үрид нүгшэхэн
Саяна басагандаа*

Замыш гэрэлтүүлхэ һанаатай
Зула бадараан һуутарни,
Шарахан зулын үзүүртэ
Шарайшни гэнтэ харагдаад,

Ойлгожо ядан байтарни,
Һулахан нюдөөр энеэбхилээд,
Һүнийн харанхые дахан,
Һүүлшынхиеэ ошоош, хүүхэмни.

Эрьелтэгүй шиниингээ мордохые
Эсэгэшни мэдэжэ һуубашье,
Тэрэл хэбээрээ шамайгаа
Тойрон байжа бэдэрнэб.

Хорёодхон наһандаа үримни
Хүхижэ жаргахын орондо
Басаган наһаяшыё эдлэнгүй
Бурханай һайхан орондо

Орхижо намаяа ошоходош,
Огторгой хараха шадалгүй
Хоһон болошоһон бэээрээ
Халаглан дуулан һууналби.

Баридаг гуурһаяа барижа,
Баарһан шамаяа шаналжа,
Һүүлшынхиеэ болог, ухай
Һүнэһыш дурдахам дуугай.

Амиды эхэдээ эрхэлхэ
Аза талаангүй ябахадаш,
Абын зөөлэн үгэнүүдээр
Аршалжа, абаржа шадангүй,

Ажабайдалайш ута харгыё
Арюудхажа һайнаар үрдингүй,
Айдар залуу наһандаш
Алдабаб шамаяа, хүүхэмни.

Эхэдээ хаюулһан гүлгэндэл,
Эсэгээ дахажа ябахадаш,
Сээжэ зүрхээ сэлин,
Сэгнэжэ ябааб зангыеш.

Хөөрхэн хүүгэдээ дахуулжа,
Хүнэй зэргэ болгохо
Нэгэл бодолтой урагшаа
Нилээдхэн зүдхэн ябагдаа.

Харин мүнөө үедэ
Хүдэлэнгүй хэбтэхэдэш,
Хубхайрхан гашуудалда абтан
Хуугайлха дурам хүрэнэ.

Үүрэй сайхые хүлээжэ,
Үглөө бүхэн зобоходоо,
Зүүдэлжэ хэбтэнэб гэжэ
Зорюута бээ мэхэлнэб.

Гэрэй дүрбэн углууе
Гэтэн байжа хараад,
Уйлаха дурам хүрэжэ,
Үгылнэб шамаяа, хүүхэмни.

Үмдэжэ ябаһан хубсаһыеш
Үнэсэн байжа уярнаб.
Дүрэ зурагыеш хаража,
Дуугай удаан зогсоноб.

Иигэжэ намаяа зобоохо
Иимэ хуби заяатай,
Байбалши даа, басагамни,
Баарһан, хөөрхэн үримни.

Бурханай табисуураар
Богони наһатай байба гүш?
Али абашни шамаяа
Аршалжа шадабагүй гүб?

Хоёрхон иимэ асуудалда
Харюу бэдэрһээр бишни
Хоёр нюдэнэйнгөө анитар
Хүлөө шэрэхэ болонолби.

Хүн боложо мүндэлөөд,
Гэртээ тэбэрюулжэ ороходош,
Басагатай болобоб гэжэ
Баярлаһанаа һананалби.

Хайран наһаяа орхижо,
Гэрһээн тэлүүлжэ гарахадаш,
Басагаяа алдабоб гэжэ
Бархиржа һууналби.

Намарай дахинаа ерэхэдэ,
Намаяа орхиһыеш һанахалби.
Зүүдэндэм мүндэлжэ ерэхэдэш,
Зэмэтэй шэнги ябахалби.

Һүүлшынхиеэ зэмээ сагааруулжа,
Һүүлшынхиеэ замыш гэрэлтүүлжэ,
Һүүлшынхиеэ шамһаан, хүүхэмни,
Һүүлшынхиеэ хүлисэл гуйхамни.

Хэзээ нэгэтэ шамайгаа
Харшалһан болоболни,
Хүүхэнэй сэдхэлээр гэжэ
Хүлисөөрэй намайгаа.

ЗОРЮУЛГАНУУД

Баглаа сэсэг бариһайб бэлэг дуугаа дуулаһайб

Ехэ газарай заха
Ехэ-Сахир нютагта,
Баян гэхэдэ баяншые бэшэ,
Үгытэй гэхэдэ үгытэйшые бэшэ,

Үлгэн дэлхэйн үбэртэ,
Үбгэгүй ганса эхэнэртэ,
Тэрэ сагай шэрүүндэ,
Түрөө бэлэй абамнай.

Хоёр хадын хоорондо
Хүл дээрээ бодожо,
Атаархажа ябаха ахагүй,
Дахуулжа ябаха дүүгүй,

Үхибүүн наһаяашье мэдэнгүй,
Үхэр малаа дахажа,
Ганса эхынгээ хажууда
Гэрэй эзэн болобо.

Хүсэд наһандаа хүрэнгүй
Хүндэ ажалда ябажа,
Эрдэм номой һургуули
Эдлэжэ мүртэй шадангүй.

Дураншые гэжэ мэдэнгүй,
Түрэнэн эхэдээшые эрхэлэнгүй,
Эсэгэ ороноо хамгаалгын
Агуухэ дайнда,

Борсогор хара гэрhээн,
Түрэхэн ганса эхэхээн,
Хангай найхан нютагhaан,
Хамта наадаhan нүхэдhөөн,

Хахасажа найнаар үрдингүй,
Холын харгыда мордобо.
Хада уулынгаа эзэдтэ
Доро дохин ошобо.

Ород, буряад, яхад,
Олон үнгын яhатад,
Байгал далайhaа эхилжэ,
Бүхы дэлхэй мүлхижэ,

Хорото могойн хэлые
Ходоро татан хаяба.
Дайгаар ороhon дайсание
Дараха гэжэ дараба.

Холын хүйтэн дайдада
Хонон үнжэн байнгүй,
Хамта ябаhan нүхэдтээ
Халташье һуужа амарангүй,

Нютаг тээшээ зорибо,
Нүхэдтээ хахасаба.
Байгал далайдаа хүрэхэ
Баярлажа уярба.

Харгын холые хэмжэжэ,
Хада уулые дабажа,
Зэдэ голоо үгсэжэ,
Захааминдаа хүрэжэ,

Түргэн бушуу ябажа,
Тоонто нютагаа ерэжэ,
Амиды мэндэ бусаһандаа
Аба эжынгээ буусада,

Огторгойн олон бурхадта,
Хада уулынгаа эзэдтэ,
Һүгэдэн байжа мүргэбэ
Үбдэг дээрээ зогсобо,

Баярлаһан хирээдэл
Бархиржа мэдэбэ.
Үлгы соохи үхибүүндэл
Уйлажа хүхибэ.

Түрэхэн ганса эхэтээ
Түргэн уулзаха һанаатай,
Хүрэхэ газартаа хүрэбэ
Хараха юумөө хараба.

Уужам нютагайнь урда,
Үндэр халаахайн дунда,
Борсогор хара гэрэнь
Бултайжа харагдаба.

Газар дээрэхи ганса эхэнь
Газаагаа угтабагүй.
Хара һаглагар нохойнь
Хусажа харагдабагүй.

Сохилжо байһан зүрхэниинь
Зогсошон алдаба.
Муу юумэ дуулахынь
Мэдүүлжэ орхибо.

Аяар дүрбэн жэл соо
Амархые мэдээгүй эжынь,
Хоёр нюдэнэйнгөө хонхойтор
Харгы шэртэнэн эхэнь,

Хоёр харын урда тээ
Хүбүүгээ хүлээхэн зандаа,
Яһала үндэр наһатай
Ябаһан байгаа бурхандаа.

Дайнай дүрбэн жэл соо
Түмэр болоһон зүрхэниинь,
Хожомдожо ерэнхэндээ
Хахаран алдаба.

Гарыш даа намдаа
Хайрлыш даа намайгаа.
Бусаалби шамдаа
Һанаалби шамайгаа.

Хурьһэтэ энэ дэлхэй дээр
Хүн болгожо табиһан аад,
Хаанабши мүнөө эжымни?
Хаанабши минии алтамни?

Хада уулымни эзэд
Хэлэжэ үгыт сэхыень,
Огторгойн олон бурхад
Оложо үгыт эжыем.

Наһатай боложо мордоош хаа,
Наһан соомни үлэхэлши.
Эрьелтэгүй ошоош хаа,
Эльгэндэмни мүнхэрхэлши.

Хожомдожо ерэхэндэм
Хүлисөөрэй намайгаа.
Үлэхэн наһан соогоо
Үгылхэб шамайгаа.

Дайсанай урда
Дарагдаагүй бэениинь.
Хүлгөөтэ тэрэ саг соо
Харбуулһан сэдхэлынь,

Үдэр хүниие ото
Һануулдаг һэн шарханиинь.
Түрэхэн ганса эхээ
Үгылдэг һэн зүрхэниинь.

Холо ойрын түрэлнүүдтээ
Хонон үнжэн ябажа,
Хони малын адуулжа,
Хоолойгоо тэжээжэ,

Наһанайнгаа нүхэрые олотороо
Нилээдхэн зобогдоо.
Айл бүлэ болотороо
Амаралтагүй хүдэлөө.

Алтай дэлхэйн жама ёһоор
Амараг гансаяа бэдэржэ,
Баруун зүгһөө эхилжэ
Басагадые шэлэжэ,

Холошье балай ошонгүй
Хани нүхэрөө олоо һэн.
Шара-Азарга нютагта
Шагжын Дашында буугаа һэн.

Угаа зохидхон басагантай
Уулзаһандаа баярлажа,
Түрэ найршые хэлтэгүй
Түрэл нютагаа бусаба.

Оложо ерэнхэн баяртань
Ой тайга хүнхинөө.
Аяар холо Эхиндэ
Айл боложо түбхинөө.

Сэбдэг шэрүүн сагта,
Сахирай дабаанай адагта
Гүрэндэ модо отолдог һэн.
Гайтай аюултай ажал һэн.

Тиихэдэ тэрэ сагта
Түрүүшын басаган түрөө,
Найр наадан болоо
Нүхэдөөшые найнаар хүндэлөө.

Үншэн ганса хүбүүндэ
Үхибүүн бии болоходоо,
Ямар ехэ баяр гээшэб?
Ямар ехэ жаргал гээшэб?

Тиибэшье, тэрэ басагамнай
Түрэхын бэе муутай,
Хэды нарын турша соо
Хуугайлһан гээшэнь, гайтай.

Эмшэлэгшын байрадашые байгаа,
Эмшэ ламашье залагдаа,
Нүхэдшые харайлдаа,
Найдалшые барагдаа.

Һууха байхаяашье болёод,
Һүүлшынхиеэ нэгэ үбгэндэ,
Аяар холо Бүргэдэ
Абань ошохо болоод,

Олдоһон муухан морёор
Оодоргожо ошобо.
Харгын сэхые шэлэжэ
Харайлгажа мэдэбэ.

Тахагүй мориниинь
Дохолон болотороо хатарба,
Улатаһан мориниинь
Уһан болотороо оодорбо.

Холо байдаг нютагтаа
Харанхыда хүрэбэ.
Морёо нэлгэжэ унаад,
Мэтэр саашаа гүйлгэбэ.

Үглөөнэй эртын наранаар
Үбгэнэйдэ хүрэжэ ерэбэ.
Ямар хэрэгээр ерэнэнэ
Яарангүй һуужа хөөрэбэ.

Үзэлшэ бэрхэ үбгэн
Үнишье барибагүй.
Үтэр түргэн буса
Үрдихэдөө болохош - гээд,

Һанаа алдан хэлэбэ,
Һайнаар хүрэхынь хүсэбэ.
Ушаргүй ябахынь
Үреэл табин үдэшэбэ.

Унажа ябаһан моринойнгоо
Унатарынь гүйлгэбэ.
Харбаһан годли мэтэ
Хүрэжэ ерэбэ.

Гэртээ орохоо айба,
Газаа удаан байба.
Бурхандаа мүргөөд
Богогоо алхаба.

Хайран ганса нүхэрынь
Хугайлжа угтаба.
Хөөрхэн ганса хүүхэниинь
Хүдэлэнгүй хэбтэбэ.

Тиигэжэ үни болонгүй
Тэбхэр жэлтэй болоод,
Басаган ехээр үбдөөд,
Бурхандаа мордошоо.

Хубхайрһан гашуудалда
Химэлүүлһэн хоёрто
Хада ууланууд үндэһөөрөө
Хамхархадал болоо һэн.

Түрүүшын тиимэ шарха
Түргэн бушуу эдэгэжэ,
Тэрэл газарта үшөө
Торшогор хүбүүн түрөө.

Баһал буруу зантай
Бархирха хашхарха дуратай,
Үдэр һүниие илгангүй,
Үбэр дээрэһээ буунгуй,

Аба эжы хоёртоо
Амар заяа үгэнгүй,
Хэды нарын турша соо
Хүндэ байдалда оруулба.

Түрүүшын үхибүүнтэй зобоһоноо
Тэрэ хоёрнай ханахадаа,
Үзэлшэ үнөөхи үбгэндөө
Үшөө дахин ошобо.

Хүүгэдэй танда тогтохо
Хуби заяан үгы.
Бархирхан энэ хүбүүнтнай
Бурханай болоходоо магадгүй.

Хэрбээ хүбүүгээ
Хүндэ үгэбэлтнай,
Абарал буужа
Амидырхадаа болохо.

Тиимэ хүндэ захиралта
Тэрэ үбгэнһөө абажа,
Шаналбашье, хайрлабашье,
Шара-Азарга абаашаба.

Эхын түрэлхэн нютагта
Эдэгэжэ болохош.
Энэ найхан дайдада
Эрэ болон үндыхэш.

Тиигэжэ үхибүүнһээн
Таһаржа ошоходонь,
Хурьһэтэ дэлхэй
Хүдэлхэдэл гээ бэлэй.

Баарһан эхэнь
Багаһаа үбшэн, -
Халтал гэбэл,
Халууршадаг һэн.

Харин эсэгэнь
Ажалдаа дарагдан,
Хажуудань һууха
Амаралтагүй һэн.

Хэзээ нэгэтэ
Хүнэй уринэр
Энэ дэлхэй дээрэ
Энэ хоёртол адли,

Муу һайниие үзэжэ,
Муудажа һуултагүй,
Ниилэхэн хуби заяагаа
Нарин абажа ябаа гү?

Далан гай зоболондо
Дарагдажа байгаашье һаа,
Сагаан һайхан һанаагаа
Сахижа хоюулан ябаа гү?

Хоног үдэр үнгэржэ,
Хөөрхэн хүбүүгээ үгылжэ,
Ото ябагаар ябажа,
Олон дабаа гаталжа,

Үгэхэн айлдаа хүрэжэ,
Үхибүүгээ харахадань,
Хүлдэ орошоод хубүүниинь
Хүхижэ, собхоржо ябаба.

Эхын зүрхэн хүдэлжэ,
Энеэжэ ябаһан хүбүүндээ,
Хоёр гараа харбайхадань,
Хүгшэдтөө гүйжэ ябашаба.

Түрэнһэн ганса үриниинь
Тоожо балай үгэбэгүй.
Тиигээдшые хоёр хүгшэд
Тэдээндэ үхэ дурагүй.

Үшөө та хоёр
Үхибүү түрэхэт гээд,
Үлдэхэ ханаатай
Үүдээ хаажархиба.

Һаруул наратай үдэр
Һаргама сахилгаандал,
Эхын зүрхэнэй сохидол
Энгэр сээжынь тоншобо,

Хоёр нюдэнэйнь уһан
Хасарнуудынь хушаба.
Хоёр хүлнүүдынь һуларжа
Ханил нүхэрөө түшэбэ.

Удаан тэндэ хоюулан
Уйралдажа зогсобо.
Гэрэйнь хойно хоргодожо
Гарахынь хүлэбэ.

Үнишые хүлээлгэнгүй
Үбгэн хүгшэн хоёр
Үхэр малаа һаахаа
Үхибүүгээ орхёод гараба.

Бурхан хараа юм гү
Баарһан хоёрые?
Гэртэнь түргэн оробо.
Гурба болоод гараба.

Ябагаар ерэнэн хоёрто
Ямаршые һаалта болонгүй,
Гэр тээшээ талииба.
Гэдэргээшые харангүй.

Харгын холые
Хэлээд яалай.
Замай утые
Зугаалаад яалай,

Нэгэтэй хүбүүе
Нэгэшые газарта табингүй,
Гарайнгаа эсэһые
Гэртээ хүрэтэрөө мэдэнгүй,

Олон үдэр ябажа
Орожо ерэнэн гэдэг.
Олон һүни унтаж
Одоол баярлаһан гэдэг.

Хүн гээшэ
Хурьһэтэ энэ дэлхэй дээрэ,
Хүн боложо түрөө хадаа
Хаанашые, ямаршые ябаг,

Гансашые һаань,
Модо тариха,
Гүнзэгышые һаань,
Худаг малтаха,

Үри хүүгэдые түрэхэ,
Уг гарбалаа үргэлжэлүүлхэ,
Гал гуламтаа хэргээхэ,
Эхэ эсэгэеэ хүндэлхэ,

Иимэ нангин уялга
Сахижа ябаха ёһотой.
Эхэ эсэгийн заабари
Эдлэжэ шадаха хэрэгтэй.

Жэлэй дүрбэн саг
Жэгдэ найхан үнгэржэ,
Тэрэ хүбүүнһээ эхилжэ,
Дүүнэд олон һубарижа,

Элдин дэлюун дайдадаа.
Эрэ болон ургабад.
Сахир дуулим нютагтаа
Сэсэг мэтэ үндыбэд.

Нара жэлнүүд үнгэржэ,
Наншаг сайжа захалаа.
Таабай төөбии боложо,
Ашанар зээнэр һубарья.

Үлэһэн хэды наһаяа.
Үхибүүдэйнгээ дунда,
Сайханаа хорожо,
Зээнэрээ хаража,

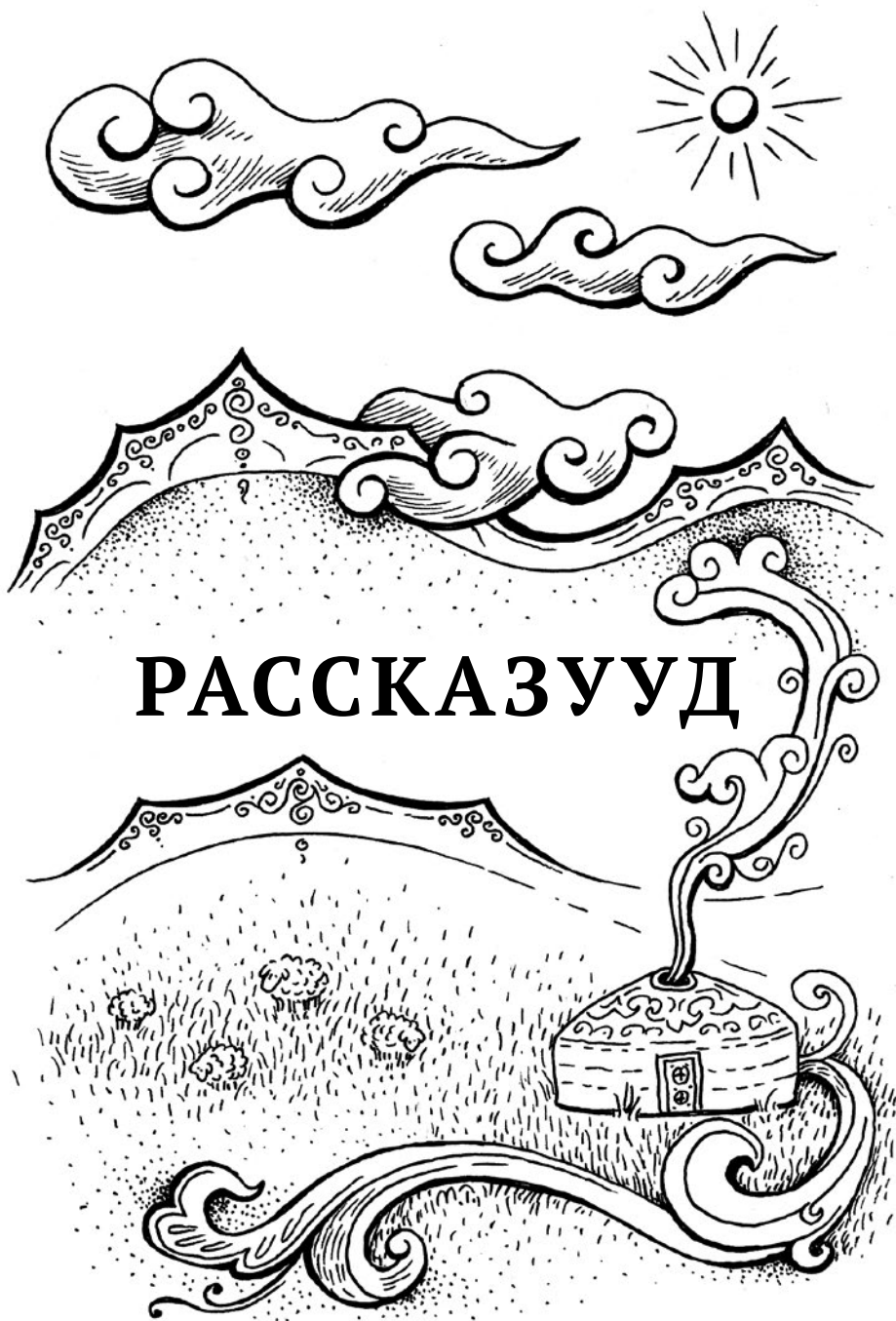
Ороһон зоние угтажа,
Гараһан зоние үдэшэжэ,
Айл аймагтаа хүндэтэй
Амарха саг ерээ.

Залуунууд ябахадаа,
Зугаалха, наадаха сүлөөгүй,
Адуу малаа дахажа,
Амаралташые мэдээгүй,

Гаргаһан долоон үхибүүдээ,
Гарынь ганзагада,
Хулынь дүрөөдэ,
Хүргэжэ шадаа бэлэй.

Энэ дэлхэй дээрэ.
Эбтэй эетэй ябажа,
Бултанда хэрэгтэй,
Бурханда буянтай,

Сагһаа урид нүгшэһэн,
Сэхэ сэбэр, сэдьхэлтэй,
Арюун найхан шарайтай,
Аба эжы хоёртоо,
Баглаа сэсэг бариһайб
Бэлэг дуугаа дуулаһайб.

РАССКАЗУУД

Эжы

Би энэ домоогоо бүхы эхэнүүдтэ зорюулнаб. Юуб гэхэдэ, тэрэ жэл манай ганса хүбүүн Баяр гэртээ залуухан басагатай орожо ерээд: «Аба, эжы, битнай һамгаа асарбаб», – гэхэдэнь, хажуудам һууһан үбгэмни тамхинайнгаа утаанда хахажа, зай забһаргүй ханяжа оробо. Тиихэдэ би залуу, шамбай, тэнэгшье ябаа гээшэ гүб, баруун гарайнгаа альгаар нюрга руунь ябуулжал орхёо бэлэйб. Тэрэмни аалиханаар абяа гараад, хоёр альгаараа нюураа адхажа уруугаа хараад, үбдэг дээрээ һуушаба. Харин би хүбүүнэйнгээ һамгаа асарааб гэхэдэнь, баярлаһандаа юм гү, али сошоһондоо юм гү, хэлэ амамни хүдэлхөө болёод, ойлгожо ядан онгойжо байтарни:

– Баяр, уһа асарыш, абымнай аманһаа шуһан гаража байна, – гэжэ басаганай дуугархада, үбгэнэйнгөө урдаһаа хараһам, үнэхөөрөө аманһаань шуһан дуһалжа байба. Энэ солигни тамхинайнгаа утаанда хахажа, эльгэ уушхаа хобхо ханяа-жархиба гээшэ гү гэжэ һанаагаа зобоод, орон дээрэ абашаха һанаатай үргэн гэхэм, юушьеб даа дуугарха шэнги болоод, тэршэлээд, собхороод, хүл дээрээ бодошобо.

Ута үһэтэйшье һаа, богони ухаатай гэжэ намайел хэлэһэн байгаа ёһотой. Нюрга руунь ябуулжархиһамни, баарһан нүхэрни хэлээ хазажархиһан байгаа. Тиигэжэ тэрэ жэл Жаргалма гэжэ нэрэтэй, дулаахан шарайтай, зохидхон бэритэй болоо һэмди. Хойто үдэрынь энэ ушараар аха дүүнэрээ, хүршэнэрөө урижа, багахан сайлалга хэхэ һанаатай сүлөө саггүй харайлдажа байтарнай, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайн эхилжэ, нютагай түрүүшын хүбүүдтэй нүхэрни мордоо һэн. Гэрһээн гарахынгаа урда тээ бэридээ дүтэлжэ духыень таалаад:

– Хүүхэмни, юуншье болог, үбгэнэйнгөө нюрга руу бү сохёорой, – гэжэ шогложо хэлэһыень мүнөөшье дуулаһан шэнги бологшоб.

Шогтой, хүхюун, ажалша бэрхэ һайн хүн һэн. Һайн хүн богони һаһатай гэжэ жэлшье болонгүй, Эхэ ороноо хамгаалжа алагдаба гэхэн тэбхэр саарһа абая һэмди. Тиигэжэ Агууехэ дайнай түрүүшын үхэл гэртэмнай орожо ерээ һэн.

Харин хойто жэлэй үбэл Баяр хүбүүмни ябаха боложо, Жаргалма бэритээ мордуулха ханаатай газаашаа гараабди. Тэнэг тархи, ухаа муутай хүгшэн, мүнөөшье өөрыгөө зэмэлдэгби. Юундэ, юундэ үглөө мүнөө болошоһон хээлитэй бэриее дахуулжа үбэлэй хүйтэндэ газаашаа гараа гээшэбиб?!

Хоёр үхибүүдни, бэе бэеһээн хахасажа шадангүй, нютагһаан нилээн холо ябашаһан байгаади. Баарһан бэримни үбгөө мордуулаад, гэдэргээ гэртээ хүрэхэ шадалгүй болошоод ябана гэжэ мэдээгүй байгааб. Хахад үдэрэй багта айхабтар ехэ һалхи шуурган эхилжэ, харгы харагдахаа болишоо һэн. Хүнгэнөөр хүбсалжа гараһан бидэ хоёр бэе бээдээ няалдажа, гэр тээшээ гэшхэлбэди. Баарһан бэримни хэды бээе барибашье, хоёр-гурба алхалаад лэ, үбдэглэжэ оробо. Энэмни һалхи шуурган доро хүр саһан дээрэ хэбтэшэнэ аа гү гэжэ ханаагаа зобоходоо, бүхы хүсэ шадалаа гаргажа һугабшалаад лэ урагшаа дабшаха хүм. Тээд хээлитэй эхэнэрые шэрээд хаана холо ошохобши. Басагамни намайгаа хүлдэшэнэ аа гү гэжэ ханаагаа зобоһондоо юм гү: «Эжы, намайе орхёод, гэртээ ошогты», – гэхэдэнь, сухални хүдэлжэ, юушье хэхээ ойлгожо ядан урагша хойшоо гэшхэлжэ байтарни, булай шангаар хашхараад, өөдөө хараад хүр саһан дээрэ хэбтэшэбэ. Юундэ хэбтэһыень тухайлхадаа, үмдэжэ ябаһан дэгэлээ доронь дэлгэжэ үгөөд, үбэлэй хүйтэн шэрүүн байгаалитай тэмсэжэ шадахагүй байһандаа, үбдэг дээрээ һуужа, үлэгшэн шоно мэтэ улижа һуутарни, гэнтэ үхибүүнэй абьяан гараадхиба. Би мүнөөшье ойлгодоггүйб, тэрээхэн зуура юун болоо һэм, мэдээ ороходоо, бишыхан юумэ дэгэл соогоо тэбэринхэй гэр тээшээ харайжа ябабаб. Хэды соо харайгаа хүнбиб, гансал бүрхан мэдэхэ. Захын гэртэ оромсоороо дэгэлтэй юумээ орон дээрэ табижа, үүдэнэй хажууда үлгөөтэй байһан дэгэл саб шүүрэжэ, газаашаа гүйжэ гарабаб.

Урагша хойшоо харайһаар байтарни, шэб харанхы боложо, хэбтэһэн хүнһөө болохо хада ууланууд харагдахаа болишоод байгаа һэн. Хаанаб даа урдамни, һалхи шуурган доро, хүр саһан дээрэ шадалгүй болошоһон бэримни хэбтэнэ гэжэ ханахадаа, нютагайнгаа хада уулын эзэдые бултыень дурдажа, маани мэгзэмээ уншажа хоёр гараа урагшань һарбайжа,

шогшожол шогшожол ябаа нэм. Тээд, сэхын хэлэбэл, үмдэжэ ябаһан гуталаа харахын аргагүй харанхы болошоһон байгаа нэн.

Хаанабши даа, хүүхэмни, эндэ нэн гүш, али тэндэ гү, мэдэхын аргагүй. Мэдээ ороходоо, дүрбэн мүсэ дээрэ һуушанхай, хүр саһа урбуулжа, хургануудайнгаа хюмһанай хобхортор хүйтэн газар һабардажа һуутарни, гэнтэ урдмни хүнэй хоёр хүл бии болоодхибо. Баярлахын ехээр баярлажа, басагамни гэжэ дуугараад, арай шамай хубсаһанһаань аһалдажа хүл дээрээ бодоһомни, хойноһоомни дахажа гараһан нютагаймни эхэнэр юушьеб даа дуугаржал, дуугаржал байгаа нэн.

Үүр сайһан хойно нютагай зон олоороо бэдэржэ, үни галабта саһан доро бурханай болошоһон бэриемнай оложо хүдөө табяа нэмди. Тиигэжэ Агууехэ дайнай хоёрдохи үхэл гэртэмни орожо ерээ нэн. Тэрэ үбэл гар дээрээ нялха нарай үхибүүтэй, хүхөөр эхэнэрнүүдые бэдэржэ нилээн нютагаар ябагдаа. Би мүнөө нютагайнгаа зондо, үндэр наһатай үбгэд хүтшэдтэ баярые хүргэжэ доро дохидогби. Ямаршье һайн һайхан зантай хүнүүд тэрэ үедэ байгаа гээшэб. Нялха нарай үхибүүтэй ганса һамганда туһалхыса туһалаа. Һүниин хахадта хүхөө хүхүүлхээ ерэдэг һамгадшье бии нэн. Гэрэй болон хамтын ажалда дарагдабашье, бишыхан хүбүүтээ тэбэрээд, хүл дээрээ байгаад унташадаг сагшье болодог нэн.

Иигэн тиигэн сүлөө саггүй урагша хойшоо һалирһаар ябатарни, һаяхана нялха нарай хэбтэһэн хүбүүмни дэгэлэймни хормой баринхай гэшхэлжэ ябаба. Борсогорхон гэр соогоо хажуудаа ябаха хүнтэй болоходоо, яатараашье баярлаа нэнбиб. Баяр дээрэ баяр гэжэ тэрэл багта нэн ха. Удаан хүлээгдэһэн түрүүшын бэшэг хүбүүнһээн абажа, һүниие ото хэдэ дахин уншажа, үүр сайхын багта бүхөөр унташаһан байгаа. Тиихэдэ түрүүшынхией ажалдаа хожомдоо бэлэйб. Тэрэ бэшэгээ мүнөөшье уншадагби, юуб гэхэдэ, ондоо бэшэг абаагүйб. Мянга юһэн зуун дүшэн табан оной хабар, дайнай дүүрэхын урда тээ гээшэ ааб даа, ажал дээрээ үдэрэй хоол барижа һуутарнай, нютагаймнай үбгэн намда дүтэлжэ ерээд:

– Ши намай хүлисөөрэй, бээ шангаар бари, – гэхэдэнь, хүрэжэ бодоһоноо һананам. Мэдээ ороходоо, үндэр хабсагайн

эрмэг дээрэ ерэшэнхэй, бүхы наһаараа ханилжа һууһан нүхэрөө, хөөрхэн Жаргалма бэриее, газар дээрэхи ганса хүбүүгээ алдажархёод, хэндэшье хэрэггүй хүгшэнэй хүрьһэтэ дэлхэй гэшхэнэй хэрэг бии гээшэ гү? Эсээб, таанадаа үгылжэ эсээб, ошохом тандаа гэхэ мэтын бодолнуудые тэнэг тархи соогоо оруулжа үрдеэд байтарни, гэнтэ ара таладамни: «Эжы...», өөрөөшье мэдэнгүй: «Юум бэ даа?», – гэжэ дуугараад, гэдэргээ хараһамни, гурбатайхан аша хүбүүмни намайгаа дахажа ерэшэнхэй энеэбхилжэ байба. Халагни халаг! Баяр жаргалаа үзөөгүй Баяр Жаргалма хоёрни, уг гарбалаа үргэлжэлүүлхэ үхибүү намда бэлэглээ ха юм. Бурханай табисуураар, түрэнхэн эхэ эсэгээ хараха хуби заяагүй, абынгаа нэрээр Баяр гэжэ нэрлэгдэнхэн ашамни, муу намайгаа эжыгэнхэндэшни, амиды ябаха минии уялга. Ганса нэгэл юумэн һанааеми зобооно. Гарышни ганзагада, хүлышни дүрөөдэ хүргэхэ хүсэ шадал намдашни байха гү? Хүбүүмни, ашамни, алтамни!

Элдэбын юумэн болодог байна (Үгүүлэл)

Хүхюуншые, уйдхартайшые энэ ушаралта үгүүлэл уни сагта манай нютагта болоо бэлэй. Харин энэ ушарай эхиниинь бүришые үрда сагта эхилхэн байба.

Дархинта хайхан нютагта хоёр бишыхан басагад ганса эхэтээ ажаһууһан гэхэ. Уданшыегүй ганса эхэнь наһа баража, хөөрхэн хоёр басагад борсогорхон хара гэр соогоо хояулханаа үлэбэд. Теэд хоёр бишыхан басагад яагаад саашадаа ажабайдалтай тэмсэхэ бэлэй?

Нэгэниинь долоотой, нүгөөдэнь зургаатай хоёр иимэхэн бишыхан басагадай саашанхи хуби заяаниинь гэбэл, долоотойень холуур түрэл болохо айлайхин абажа, харин нүгөөдэ басагыень аяар Зэдын аймагһаа Дархинта нютагта айлшалжа ерэхэн юрын хүн абажа ошоһон түүхэтэй.

Эгэшэ дүү хоёр хахасаха дурагүй байбашье, ехэшүүлэй үгэ хүүрые абяа аниргүй дуулажа байһан дээрэхээ, уйлалдаһаар, бархиралдаһаар хоёр тээшээ таража ошоһон байгаа. Тэндэ байһан зон хоёр басагадай бэе бөөһээ хахасажа шадангүй уйлалдажа, бархиралдажа байхыень хэды хайрлажа харабашье, ондоо шидхэбэри оложо шадаагүй байгаа ёһотой.

Тиигэжэ хоёр басагадай хоёр тээшээ абажа ошоһон юумэд гэхэдэ, забһаргүй урдаһан хоёр нюдэнүүдэйн дуһалнууд һэн.

Хари зэмэнь гэхэдэ, шэрүүн сэбдэг сагта эхын умайһаа унажа, энэ дэлхэй дээрэ мүнделжэ бии болоһон зэмэнь бэлэй. Иигэжэ бурханай табисуураар ганса эхын хоёр бишыхан хүүхэд, олон удаан жэлнүүд соо бэе бээ харалсахагүйгөөр хоёр тээшээ тараа ха юм.

Эндэ үлэхэн Ханда эгэшэнь сагай эрилтээр бүхы хүндэ хүшэр байдал дабажа, дүү басагаа үдэр һүнигүй үгылбэшые, өөрынгөө ажабайдалаар ажаһууба. Үхибүүн ябахадань, эбэрхэн зүрхэниинь сагай ошохо бүри эдэгэжэ, наһанайнгаа нүхэрые оложо, ажабайдалайнгаа харгыда гарабашье, түрэхэн ганса дүүгэйнгээ түхэл шарайень мартаагүй бэлэй.

Гэр бүлэтэй болоходо ажабайдал гээшэ аргагүй ондоогоор, өөрын онсо гуримтай, өөрын харюусалгатай ябаха ха юм. Тиигэжэ Ханда эгэшэниинь түрэхэн гараһан нютаг дээрээ гэр

бүлэтэ боложо, үри хүүгэд хубарижа, дүү басагантаяа хахасаһаар дүшэн жэл болоһонһоо ойлгожошые үрдеэгүй ябаа. Мүртэй түрэл гаралшыегүй, хүн бүхэниие шарайшалжа, арай шамай ажамидарһан хүндэ үри хүүгэд олоороо хубарихадаа, ямар ехэ баяр, ямар ехэ жаргал байгаа хаб. Үри хүүгэдыньшые гэжэ хэнииньшые хэншые гэлтэгүй хүбэлгэн ухаатай, хүхюун хүнгэн, ажалша бэрхэ хүнүүд болоо һэн.

Зураг мэтэ дүрбэн сэбэрхэн басагадтай, хоёр хайхан хүбүүдтэй боложо, жаргалаа амсажа һуубашые, хөөрхэн заахан түрэхэн дүүгээ үгылһэн зандаа һэн. Тиигээдшые аяар дүшэн жэл соо тэхэрижэ ерээгүй хадаа хөөрхэн дүүхэймни хүрһэтэ дэлхэй дээрэ үгы гэжэ һанадаг болобо. Зэдын аймагай Алцаг гээшэ айхабтар шэрүүнээр үзэгдэхэн гэхэ.

Пүнсэгэрхэн маряатай, ягаахан хасартай, дулаахан шарайтай бишыхан басаганай үншэрөөд байхыень харахадаа, ямаршыегүй хүнэй уяргаар юм ааб даа. Тиигээдшые һая гараһан үхибүүдыемни харууһалхадаа болохо гэхэн бодолтой нютагаа абаад ошоһон гэдэг.

Түрэхэн нютагһаан, түрэхэн эхэхэн, газар дээрэхи ганса эгэшэхэн мүнөөхэнэ хахасаһан бишыхан үхибүүнэй ямар бодолтой ябаһыень ганса бурхан мэдэхэ юм ааб даа. Хада уулынгаа хоорондо харайжа, хүхижэ үрдингүй, хариин газарта ерээд байхадаа, Дулма басаган үглөө бүри газраа гаража, баруун зүг руу хаража, удаан дуугай зогсодог һэн. Шэнэ нютагынь шэрүүн хүйтэн һалхитай, хүн зониньшые гэжэ хүнэй ойлгохын аргагүйгөөр пишаганалдажа, сохихом алахамшые гээ һаань, ойлгохын аргагүй жэгтэй һонин нютаг бэлэй. Һонин гэхэдэ, холоһоо ерэхэн улаахан хасартай Дулма басаганда ехэ багагүй хайнаар хандадаг һэн. Үгэ хүүрынь ойлгохогүй үншэн заахан басаган ошо гэхэдэнь, ошоод, ерэ гэхэдэнь, ерээд лэ байгаа ха юм.

Үдэр һүни һэлгэлдэн, һара жэлнүүд үнгэржэ, һаяхан дуугай ябаһан Дулма танихын аргагүй дуутай, шуутай болоо һэн. Түргэн бушуу, ажалда дуратай басаган хариин зонтой үгэ хүүрээ түргэн олоһон гэдэг.

Уданшыегүй улаан Дулмын улаан зүрхэн баруун зүгөө мартадаг болоошые һаа, сэхынь хэлэбэл, Дархинта гээшэ хаана юм гэжэ хүнэй һараа һаа, мэдэхэгүй болоод ябаа ха юм.

«Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө» – гэжэ сагай ошохо бүри сэбэрхэн басаган боложо, хүбүүдэй эшхэрхэнь үдэшэндөө гэрэйн газраа дуулдадаг болоо хэн. Тиийхээр байтар хүбүүд, басагад хубарижа, эхэ болоһон Дулма олон хүүгэдэйнгөө дунда Алцаг нютагтаа нютагни гэжэ ан бун хуугаа бэлэй.

Тиибэ яабашье, гаргаһан хүүгэдээ үргэхэ, хургаха болоһон хойноо, хоёрдохи үхибүүгээ хургаха гэжэ аяар холын Захаамин аймагай Сахир хууринай интернат-хургуулида орхижо ошоо ха юм. Тиихэдэ түрүүшынхиеэ түрэхэн тоонто нютагтаа дүтэ ерэхэнээ холын хамган хаанаһаа мэдэхэ бэлэй. Тиигэжэ басагандaa ерэн ошон оло дахин ябагдаа. Теэд хэды ябабашье, түрэхэн нютагынь, түрэхэн эгэшэнь ухаандань нэгэтэшые ерэдэггүй, ородогшыегүй байгаа. Гансал Дархинта гэжэ үгэ хаанаһааб даа холын холоһоо тамаран гаража ерээд, хөөргөө үгы болошодог хэн. Теэд зургаатайхан басаганай үншэн зүрхэн соонь нэгэшые үгэ үлэхэниинь болоо гээшэ ааб даа.

Нэгэтэ хабарай дулаахан үдэр баһал басагандaa ерээд, гэдэргээ ябаха ханаатай автобусой байдаг газарта наранда шаруулжа, амаржа хууба ха. Хажуудань гэхэдэ, баһал наранда шаруулжа, нойртоо диилдэн шахуу үндэр наһатай, ямаан хахалтай, торшогор бээтэй, үбгэн урагша хойшоо найган хууба. Тиигэжэ тэдэ хоёр нилээн удаан дуугай хуубад. Теэд бэе бээ танихагүй хоёр даб гээд юун тухай хөөрэлдэхэб даа.

Автобусой ерэхэ дүтэлжэ, хажажа хууһан үбгэншые хүл дээрээ уухилһаар бодожо, урагша хойшоо яаралгүй хараа-шалаад, урдаа байһан хамганай сэхэ урдаһаань хараад, бодолгото болон байба. Танигдаагүй хүнэй таһа урдаһаань хараад абяагүй байхадань, эшэхэндээ юм гү, али айһандаа юм гү, юрэл хажуу тээшээ боложо, саашаа харашаба. Тиихэдэньшые, тэрэ үбгэн дахин тойрожо ерээд:

– Ши, юрэдөө, түрэл гаралаа танихаа болишоо гээшэ гүш, али тиитэрээл хаа үбгэршоо хүн гүб? – гээд, ямаан хахалаа сэхэ урдаһаань шодойлгон зогсобо.

Аяар холын Захааминда түрүүшынхиеэ үндэр наһатай хүнэй түрэл гарал тухай дуугархадань, ойлгомторгүй урдаһаань зохидхоноор энеэбхилээд:

– Хүлисэгты, нээрээшые, таниие танинагүйб, тиигээдшые би эндэхи бэшэлби, – гэжэ энеэбхилэн дуугарба.

Харин үбгэмнай халта гэдэргээ болоод:

– Татхай, үнэхөөрөөшье, манай хүн бэшэ, дуугархань ондоо байна, та Зэдын аймагһаа ябаа ёһотойт, хүлисэгты, манай Хандатай яһала адли байбат, – гээд, саашаа болошобо.

Энээхэн хэды үгэнүүд харбаһан годли мэтэ зүрхынь хүдэлгэхэдэл гээд, үни хада мартагдаһан Ханда эгэшэнь сагаан тархи руунь сахилгаан мэтэ ороодхибо. Дүшөөд жэл соо үншэн зүрхэн соонь ябаһан Дархинта гэхэн үгэ өөрөө гараһан шэнги:

– Үнэн дээрээ би Дархинтын хүм, – гээд, юун гэдэг юм ааб гэхэндэл, торшогор үбгэнэй урдаһаа сэхэ хараад байба.

– Угы теэд, Монхоое Ханда байна бэшэ гүш?

– Монхоо гэжэ хүниие танихагүйб, харин Ханда гэжэ эгэшэтэй нэм, теэд тэрэмни мүнөө амиды юм гү, мэдэдэггүйб. Намае зургаатай байхадам, Дархинтаһаа абаашаһан юм.

– Байз! – гэжэ үбгэн хашхараад, халта бодолгото болоһоной удаа: – Би ханааб, би Дархинтым хүм... Эхынтнай наһа барахада, та хоёрые хүнүүдтэ үгөө нэмнай, тиихэдээ ши Хандын дүү басаган болоно гүш?

Зэдын һамганай хүл доро газар хүдэлхэдэл гээд, эхынгээ наһа бараһые элихэн ханаадхиба. Борсогорхон хара гэрэй хажууда хүн зон олоороо сугларһан, һүүлдэнь үни удаан, хэдэн хоног соо тэргэ дээрэ унтаж ябаһанаа, хариин хүнүүдэй ойлгохын аргагүй хөөрэлдөөнь, үглөө бүри баруун зүг руу хараад уйладагаа, бүхы бага наһаяа нюдэ сабшаха зуура хуу харахадал болобо. Тиигэжэ байтараа гэнтэ һэриһэндэл:

– Ханда амиды гү? – гэжэ аалихан һураба.

– Амиды бэд даа... Монхоо гэжэ хүндэ хадамда гаранхай. Городогто һуудаг, – гэхэтэйнь адли: «Намае эгэшэдэм абаашыт даа», – гээд, уйлашаба.

Танигдаагүй эхэнэрэй уйлажа байхыень харахадаа, манай үбгэн юушье хэлэхээ ойлгожо ядаад, урагша хойшоо ябуултажа байба.

Эгээл энэ үедэ Городок хотын дэргэдэхи Малагар һууринда үдэрэйнгөө ажалые хэжэ дүүргэхэн үбгэн һамган хоёр сайханаа хорожо һуубад ха. Бэе бээдээ ехэ мээхэй, айл бүлэ боложо хамтарһаар, олон хүүгэдтэй боложо, одоол жаргалай дээжые

амсажа нуубашье, Хандын зүрхэн түрэхэн ганса дүү басагаяа угылһэн зандаа бэлэй. Мүнөөшье Ханда сайханаа хорожо нуухадаа зүрхэн тушаагаа гараа табижа:

– Энэмни һүүлэй хоёр үдэр соо хадхаад һаланагүй, нэгэ юумэн болохонь лэ хаш, – гэжэ аалихан дуугарба.

– Урдандаа зүрхэн гэдэггүй һэмнайш, али эсээ гүш? – гэжэ нүхэрынь дуугараад, нохойн хусахада, газаашаа гараба.

Үбгэнэйнгөө гараад үгы болохоходонь, эрэшүүл газар хөөрэлдэжэ байгаа ёһотой, байза, халта хэбтээд абаха байна гэжэ Ханда аман дороо дуугараад, нүгөө таһалга руу орохоо ябатарынь, үүдэн нээгдэжэ, холуур түрэл болохо нютагайнь үбгэн орожо ерээд:

– Сайн байна, Ханда, холын айлшаниие угтажа аба, – гээд, үүдэн тээшэ гараараа заагаад байшаба. Үндэр наһатай үбгэн хүнэй гараа дэлгээд байхыень харахадаа, ехээр гайхабашье, газаашаа гарахаа зүрхэлбэгүй.

Тиигэжэ байтарнь, нүхэрынь үүдэ нээжэ, пүлсэгэрхэн маряатай, улаахан хасарнуудтай, зохидхон шарайтай эхэнэрые оруулаад:

– Ханда, – гэжэ дуугараад, абяагүй болошобо.

Орожо ерэхэн эхэнэр Хандын нюдэ руу удаан хаража байһанай удаа хоёр нюдөөрөө уһа гүйлгэн:

– Сайн байна, Ханда эгэшэ, – гэжэ арай шамай дуугараад, уйлашаба.

Һаяхана хадхажа байһан Хандын зүрхэн бүришье ехээр сохилжо, дүшэн жэлэй саада тээ зургаатайхан дүү басагаяа һүүлшынхиеэ тэбэрин хахасаһанаа, эгээл иигэжэ улаахан болошоод уйлажа байһыень һанаад, абяашье гарангүй баһал уйлашаба.

Хажуу талаһаань харахада, эхир басагад шэнги адлихан шарайтай, хүхюун зантай, нимгэн сэдхэлтэй, һайхан һанаатай, бурхантай буянтай хоёр бэлэй. Үхибүүдынышье эдэ хоёроо нажаажа, һайхан зантай хүнүүд болоод хэн.

Иимэ уйдхартайшье, баяртайшье ушар минии хоёр нагацытай болоо бэлэй. Хоюулан үндэр наһа наһалжа, бурхантай буянтай хада гэртээ харяад хэн.

САГААДАЙ

(Үгүүлэл)

Иигээдшые набша ногоон шарлажа, намар ерэжэ, хүниндөө халхитайшые, хүйтэншые болошобо. Зунай дулаан сагта шэмэтэй ногоо шэмхэлжэ, садатараа эдеэлхэнэй хүүлээр, булагай сэбэр уһанһаа гү, үгышые һаа, эхынгээ хү ууһанай хүүлээр зөөлэхэн ногоон дээрэ хэбтэжэ амардаг сагшые үнгэршэбэ даа.

Сагаадай энэ дэлхэй дээрэ мүнделһөөр оройдоол түрүүшынхией зунай саг үнгэргэбэ. Бүхы амитад энэ зунай сагтал дулаахан шарайтай, эхэтэйнэ адли хайхан һанаатай шэнги үзэгдөө бэлэй. Хаража, харууһалжа байһан эзэнииншые хайн хүн. Зарим нүхэдэйнэ эзэд шэнги хашхарха харааха, түлхихэ сохихо бэшэ, аалихан абятай нарин нягта хүн һэн. Үхибүүдыныншые гэжэ эхэ эсэгэдээл адли зөөлэн зантай бэлэй. Илангаяа эгээ бага Батууха хүбүүниинэ үхэр малда дуратай, тэдэнээ аршалха, хамгаалха, наг шэбхынэ аршаха, арилгаха юрэл хайн зантай үхибүүн.

Үбэлэй хүйтэн сагта эхын умайһаа унахатайнэ адли, Батууха хүбүүн эжытээ хамта хүниин хахадта ерэжэ, нюур амыень хоншуухан зөөлэн үбһөөр аршажа сэбэрлээд, гар дээрээ үргөөд, дулаахан гэртэ оруулаа бэлэй. Тэрэ гэхэнһээ хойшо Сагаадай энэ дэлхэй дээрэ муу юумэ үзөө хараагүй ябаа.

Энэ үдэр бэшэ үдэрнүүдтэ ороходоо юүтээршыеб даа ондоо гэхэ гү, юрэл нэгэ жэгтэй шэнги байба. Эхэнииншые мүнөөдэр юундэшыеб ууртай, хэбтэхэ байхаашые болишонхой байгаа һэн. Сагаадын юунэйшые болоһые ойлгожо ядаһаар байтарнь, арбагар томо эбэрээрээ булай шангаар хажуу тала руунэ ёбороод абаба. Ямаршые эзмэгүй байгаад түрүүшынхией сохюулхадаа, Сагаадын сухалынэ хүдэлжэ, гэрэйнгээ газарууһан Батууха нүхэртөө гомдохо һанаатай гүйжэ ошобо. Нүхэрынэ урданай-хидаал адли эльбэхэ эрхэлүүлхын орондо уруугаа хараад дуугай һууба. Юунэйшые болоһые ойлгожо ядаһан Сагаадай Батууха нүхэрөө духаараа аалихан ёбороод абаба. Харин нүхэрынэ гэнтэ эрьелдэжэ, Сагаадын хүзүүе тэбэрээд, үбдэг дээрээ һуушаба. Һанаха байха нүхэрэйнгөө халганажа һуухыень харахадаа, Сагаадын сэдхэлынэ хүдэлжэ, Батуухынгаа толгой хамараараа үргэжэ урдаһаанэ харан гэхээнэ, нүхэрэйнэ хоёр нүдэнүүдһээ

монсогорхон дуһалнууд урдажа харагдаба. Нүхэрэйнгөө уйлахые нэгэшые хараагүй Сагаадай бүришые ехээр сэдхэлээ хүдэлжэ, урагша хойшоо хараашалан зогсобо.

Нүхэрын нилээн һууһанай удаа хүл дээрээ бодожо, бишыхан монсогор нюдаргаараа хоёр нюдөө аршаад:

– Ошо эхэдээ, шамайгаа хүлэжэ байгаа ёһотой. Ошожо хайса эрхэлэ, эрхэлжэ аба, – гээд, гүйдэлөөрөө гэртээ орошобо.

«Эрхэлжэ аба» гэхэн үгэнүүдын Сагаадын шэхэ руу ямаршые даа гунигтайгаар ороо хэн. Тиибэшые бишыхан эзэнэйнгээ хэлэнээр эхэдээ ошожо ябатараа, гэрэй ара талада танигдаагүй хоёр нохойн хөөрэлдэхые халта дуулаба. Яһала наһатай нэгэниинь:

– Мүнөөдэр энэ айлai хүнүүд үүсэ гаргаха, холо бү ошоорой, – гэжэ хүхюунээр дуугарба.

– Бушуу түргэн гаргаһай, бүхэли жэл соо энэ үдэр хүлээгээб, – гээд, нүгөөдэнь тэдэнэй хажууда зогсоһон Сагаадын урдаһаа ярд байтар хусаад абата. Сагаадай тэдэнһээ холодожо, ямар муухай нюуртай хоёр бэ, одоол боомжонууд шэнги, үшөө манай үүсэдэ ханаатай гэжэ хамар дороо гүбэнэн эхэдээ дүтэлбэ.

Сагаадынгаа дүтэлхые эхэнь харахадаа, хаалтатай хорёо соогоо урагша хойшоо ябасагаан:

– Ши дахин намһаан холо бү ошыш даа, мүнөөдэр минингээ хажууда байжа үзэ, – гээд, саашаа хараад байшаба. Тугаарай ууртай байһан эхынгээ булай зохидоор гэхэ гү, юрэл гунигтайгаар хэлэхэдэнь, ойлгоошыегүй һаа, баяртай байгаа хэн.

Тииһээр байтарнь гэнтэ Батууха нүхэрын гүйжэ ерээд, хорёогой үүдэ нээжэ: – Сагаадай, оро түргэн, эхынгээ хүхэнүүдые хүхэжэ аба, – гээд, Сагаадаие түлхин шахуу оруулжа үүдыень хаагаад, гүйжэ ябашаба. Эхэнь Батуухада баярые хүргэнхэндэл хойноһоонь богонихоноор мөөрөөд:

– Эдээлэ даа, Сагаадай, эдээлэ, – гээд, ута зөөлэн хэлээрээ нюргыень долёон байгаа хэн.

Эхынгээ дүрбэн зөөлэн хүхэнүүдые хөөһэ гаратарнь хүхэжэ байхада, ямаршые ехэ баяр гээшэб. Мүнөөдэр эхын хүн юундэшыеб бүришые амтатай шэнги үзэгдөө хэн. Гансашые эхын хүн амтатай бэшэ, долёожо байһан хэлэнииньшые зөөлэн шэнги байгаа бэлэй.

Юунhээ боложо иимэ жэгтэй үдэрэй болоhые ухаалдин ядажа байтарнь, хоёр нохойнуудай хөөрэлдөөн дахинаа толгойдонь орожо, хажуудаа байхан эхэхэн:

– «Үүсэ» гэхэн ямар удхатай үгэ бэ? – гэжэ аалихан һураба. Дахинаа нюргыень долёохо ханаатай тонгойжо байхан эхэнь халта дуугай байһанай удаа:

– Энэ үгэ мэдээд яахашниб, мэдэхэ сагтаа мэдэнэ бээш, – гээд, саашаа харан бодолгото болон байгаа hэн.

Тиигээдшые эхэ дэлхэй дээрэ бии болоһоор жэлшые болоогүй Сагаадай байдалай орёо үгэнүүдые хаанаһаа мэдэхэ бэлэй. Садатараа эдеэлhэн Сагаадай углууда ошожо, дулаан наранай элшэ доро хэбтэжэ, бүхэ гэгшээр зүүдэ манан үнташаба. Зунай дулаахан үдэр зөөлэхэн ногоон дээрэ түрэхэн эхэнь урда урдынхиһаан бүришые гоё болошонхой ябана гэжэ гүнзэгы зүүдэ харан хэбтээ hэн. Теэд гоё зүүдээ хүсэд дууһан хаража үрдингүй, хүнүүдэй хашхаралдаанһаа боложо һаришэб.

Юунэйшые боложо байһыень ойлгожо ядан байтараа, танигдаагүй хүнүүдэй хажууда эхээ харажархиба. Зүгөөр эхэнь хүнүүдэй хажууда ябаа бэшэ, ута бүдүүн аргамжаар эбэрhээн үяатай, олон хүнүүдтэ шэрүүлжэ ябаба. Урда хоёр хүлөөрөө газар тулажа, үсэрэлдэн байха зуураа, Сагаадай тээшээ хаража, һулаханаар мөөрэхэдэнь, эхынгээ юушыеб хэлэхээ ханаһыень ойлгоошыегүй хаа, шэнгэхэн нарихан хоолойгоор харюусаба.

Юундэ эхынь гэнтэ танигдаагүй олон хүнүүд шэрэхэ болобо? Яахадаа гэрэй эзэд харагданагүйб? Эльбэдэг, эрхэлүүлдэг Батуухашые харагданагүй. Олон эдэ асуудалнуудта харюусажа ядан, хорёо соогуур эрьелдэн ябатараа, үүсэ түхай хөөрэлдэхэн хоёр нохойнуудые харажархиба. Ямаршыеб даа ехэ найрай болохоо байһандал, хоёр нохойнууд баяртай хүхюунүүд ябаа бэлэй. Теэд эндэ гансашые нохойнууд баяртай ябаа бэшэ, мүн баһа хүнүүдшые ехэ багагүй баяртайнууд ябаа hэн. Гансал Сагаадай энэ баяртай үдэр эхэтээ һүүлшынхие хahasажа байгаа ха юм.

Тиһээр байтар ханаха байха Батууха нүхэрынь гэрэйнгээ газраа бии боложо, Сагаадайдал адли юунэйшые боложо байһые ойлгохоо болишоод байба. Нүхэрөө харахадаа Сагаадай баярлажа, булай шангаар мөөрэжэ оробо. Уданшыегүй Батууха юунэй боложо байһые ойлгоходоо, Сагаадайнгаа хажууда гүйдэлөөрөө ерэжэ хүзүүень тэбэрээд уйлашаба.

Нажарай найхан сагта, бурханай табисуураар мүндэлхэн, хорогүй бишыхан хоёр бэе бээдээ нялданхай уйлалдан байхадаа, шэрүүн сэдбэг сагта түрэхэнөө хаанаһаа мэдэхэ бэлэй.

Хоёр нүхэдэй уярһаар байтар хоёр хүлтэй амитад Сагаадайн эхые шэрэхээр гэрэй саагуур орошобод. Эхэхээн холодожо үзөөгүй Сагаадай эхынгээ харагдахаа болиходонь ханаагаа зобожо, намайгаа эндэхээ гаргыш гэхэндэл нүхэрэйнгөө гарые долёон байба. Нүхэрэйнгөө гуйлтые ойлгоһон Батууха:

– Хүлисэ, Сагаадай, юмэнэй үнгэртэр ши бидэ хоёр эндээ байха болонобди, намдаа гомдонгүй тэсэжэ үзыш даа, – гээд, уруугаа хаража дуугай болошобо.

Энэ үдэр гэрэй эзэн эхэнэр түрүүшынхией газашаа гаража, Сагаадай тээшэ хаража зогсоһоной удаа, уйлаганан нюдөө аршаһаар гэртээ орошобо. Ямар жэгтэй үдэр бэ? Зарим нэгэн хүхюутэйнүүд, нүгөөдэнь ууртай сухалтайнууд, бэшэнь уйлан бархиран ябаха юм. Эгээ хүхюутэй Батууха нүхэрыншые энэ үдэр уйдхартай дуугай нуугаа һэн.

Уһатай хүнэг барихан гэрэй эзэн эхэнэр Сагаадай Батууха хоёрто дүтэлжэ:

– Шитугалаа уһалаад, гэртээ оро, мэнэ иигээд мяха шанахабди.

– Сагаадайн эхые алаад мяхыень эдихэтнай гү? Би хээээдэшые тэрэ мяха эдихэгүйб, гэртээшые орохогүйб! Ямар иимэ хатуу сэдхэлтэй, муухай амитад гээшэбта. Мүнөөхэнэ һуень хааж абаад, алажа байхат!

– Зай, үлүү юумэ бү дуугара, шинии мэдэхэ юумэн эндэ үгы.

– Дуугархаб! Үшөө яагшаабиб! Сагаадай эхэгүй яагаад байха болоноб, юу эдихэ юм?!

Батуухын иигэжэ бархиран байжа хашхархадань, Сагаадай бүхы хэлэхэн үгэнүүдыень ойлгоһон шэнги, үбдэг дээрээ һууһан Батуухын нёлбоһон болошоһон нюурынь долёон байба. Эдэ хоёр нүхэдые харахадаа гэрэй эзэн эхэнэр бээ барингүй, өөрөө уйлаганан:

– Намда хайн байна гэжэ ханана гүш? Хэдэн жэл соо хаажэ эдихэн үхэрөө алуулжа байхада, намда хайн гэжэ ханана гүш?

– Теэд юундэ алуулжа байгаа хүмта?

– Намһаа юу һураабиш, ошожо эсэгэхээн һура. Тиигээдшые газар эхээр бү хашхаралдая, оро гэртээ. Томо болоходоо иимэрхүү юумэ ойлгодог болохош.

– Мүнөөшье ойлгоноб, таанад булта һэшхэлгүй, эрэ эхэнэргүй мяхан гэжэ ябадаг ха юмта.

– Хүрөө. Элдэбын юумэ дуугархаа боли, – гээд, эжынь хүбүүнэйнгээ мүрһөө угзараад абаба.

Хүбүүндэ няалдаад байһан Сагаадай Батуухые угзархадань, нүхэрөө хамгаалха ханаатай толгойгоо һэжэрээд, эзэн эхэнэрые эбэргүй духаараа бороод абаба. Иимэ юумэнэй болохые мэдээгүй эхэнэр:

– Ай бурхан, харыт эдэ хоёрые, яагаа хүрхэй хоёробта. Нуутгы эндээ хооһоор, – гээд, гэдэргээшье харангүй гэр тээшээ ябашаба.

Эжынгээ ябаһанай һүүлдэ Батууха хүл дээрээ бодожо, хорёодо үлгөөтэй айһан аргамжа абажа, Сагаадайнгаа хүзүүнһээ уяад:

– Ябая, горхон дээрэ ошожо, сэбэр уһа уужа ерөө, – гээд, хоюулан хорёоһоо гарабад. Гэрэй газраагуур олон хүүгэд, нохойнуудшье сугларшаһан урагша хойшоо гүйлдэхэ юм. Хүүгэдые харахадаа Батууха наадаха дуранайнгаа хүрэмшье, мүнөөдэр Сагаадай нүхэрөө гансаарын орхихогүй гэжэ шиидэбэ. Батуухын иимэ бодолдо абтанхай уруу дуруу ябатарнь, гэрэй саанаһаа хабтагар томо модон дээрэ улаан мяха бариһан танигдаагүй хүн гаража ерэбэ. Одоол иимэ юумэ харахаб гэжэ ойлгонгүй ябаһан Батууха, Сагаадайгаа орёод, гэрэй саагуур гүйжэ орошобо. Сагаадайшье удаан байнгүй нүхэрэйнгөө хойноһоо гүйжэ ошоод, углуунай саана зогсоһон Батууха нүхэрөө ойлгомторгүй мүргөөд байшаба.

Нэн түрүүн хоёр нүхэдэй хараһан юумэн гэхэдэ, шэнэ мяхан дээрэ арбаганаһан олон хүнүүд, саанань хорёо дээрэ баһал улаан болошоһон арһан үлгөөтэй байба. Сагаадай тархья үргэжэ, иишэ тиишээ хараашалбашье эхээ хаанашье харабагүй.

– Эхымни гэрэй саагуур шэрэжэ абаашаа бэлэй, теэд яахадаа эжымни харагданагүйб? – гэхэн бодолгодо абтанхай байтарнь, Батууха нүхэрын эрьелдэжэ, Сагаадын нюдэ руу сэхэ хараһанай удаа:

– Ябая эндэхээ, бишни шамаяа хэзээдэшье орхихогүйб, – гэжэ зохидоор дуугараад, горхон тээшэ гэшхэлшэбэ.

Горхондо хүрэтэрөө Батууха нүхэрын нэгэшье эрьежэ харангүй дуугай гэшхэлбэ. Мүнөөдэр болотор нүхэрэйнгөө иимэ уруу дуруу ябахыень нэгэтэшье хараагүй Сагаадай нүхэртөө дүтэлжэ, аалихан духаараа ёбороод абаба. Тиихэдэньшье

нүхэрынь анхаралаа табибагүй. Уруу дуруу ябаһан Батууха нүхэрөө юуншые болог хүхээхэ ханаатай, хэдэн алхам зорюута гээгдэһэнэй удаа бүхы шадалаараа гүйжэ ерээд, нюрга руунь ёбороод абаба. Иимэ юумэнэй болохые ойлгонгүй ябаһан нүхэрынь богонихоноор абяа гараад, хамараараа газар хадхаад унашаба.

Эдэ хоёрой бэе бээе ёборолдожо наадаһаар ябатарнь, үдэр үнгэржэ, боро хараан болошоһон байба. Гэртээ дүтэлжэ ерэхэдэнь, газраань хон-жэн, хэншые харагдабагүй. Батууха Сагаадайгаа хорёо соонь хаагаад:

– Иигээд шимни ори гансаарханаа байдаг болохошни, эхээс утылжэ уйдангүй унтаарай. Тиигээдшые бишни шамайгаа орхихогүйб, – гээд, Сагаадингаа духые эльбэн байба. Эдэ хоёрые бүхэли үдэр хүлээһэн гэрэй эзэн эхэнэр газраашаа гаража, иишэ тишээ хараашалаад, һөөргөө гэртээ орошобо. Хоёр нүхэдэй уярһаар байтар, шэб харанхы болошоо һэн. Гэрэй эзэд ээлжээлэн байжа газраашаа гаража хараашалаад лэ, гэдэргээ гэртээ оронод, тээд Батууха гэртээ орохоо һананагүй. Һүнийн хахад багта юумэнэй һаршаганахада Сагаадай хүсэд һэрингүй, хүнүүдэй аалихан дуугаралдахые дуулахадал болобо.

– Энэмнай эндээ унтаж хэбтэнэ ха юм, һэрээнгүй аалихан үргөөд абашаарай, – гэжэ эзэн дуугарба.

– Үдэрөө дүүрэн хооһоор ябаа, һэрэжэ эдэлүүлхэ байгаабди, – гэжэ нүгөөдэнь дуугараад, Батуухые гар дээрээ үргөөд ябашаба. Гэрэй эзэн эхэнэр хойноһоонь гаража ябатараа, гэдэргээ бусажа:

– Хүлисыш даа, Сагаадай, эхэһээшни таһалжа, ори гансаарышни үлээжэрхибэбди. Хүн гээшэ эгээ муухай амитан лэ даа. Хэдэн жэл соо һүеиь һаажа, эдижэ, хоолойгоо тэжээлгэжэ байһан үхэрөө алажархиха. Ондоогоор болохогүй байгаа, хүлисыш даа. Мүнөө ошохо газартамнай үхэр мал барихын аргагүй юм. Хэды үдэрһөө шамайгаа ондоо хүндэ үгэхэ болонобди, ондоо һайн эзэнтэй болохош. Гансал Батууха нүхэршни шамгүй уйдахань бээ. Тээд яахабши даа, иимэл хуби заяатай хоёр ха юмта, – гээд, Сагаадайһаа холодожо, харанхыда харагдахаа болишобо.

Үнгэрһэн хүниеэ Сагаадай ехэ муу үнгэргэбэ. Юуб гэхэдэ, малай хорёоһоо холо бэшэ байд гээд лэ нэгэ юумэн һаршаганаха

гэхэ гү, хоёр юумэн носолдоно гэхэ гү, юрэл жэхьдэнэ хүрэмэ абьян гараад халабагүй. Энэ абьянһаа айһан Сагаадай хотон соогоо орожо, үүр сайхын багта бүхэ гэгшээр унташаба.

Эгээл наранай гараха багта гэрэй эзэн эхэнэр булай шанга шууяа татажа, амитан зоние һэрэжэрхибэ. Сагадайшые сошожо, хотон сооһоо аалихан гараба. Нэн түрүүн Сагаадайн нюдэндэ харагдаһан юумэд гэхэдэ, эзэн эхэнэртэ намнуулжа ябаһан хоёр нохойнууд бэлэй. Һая һэрижэ юунэй боложо байһые ойлгоошьегүй һаа, үсэгэлдэрэй хоёр нохойнууд гэжэ ойлгоо һэн.

– Долоон шонодо мүлжүүлмэд, дахин лэ ерээд үзэгты, буудажа алахаб! Хайран арһымни хуу хахалжа, зулгаажа хаяба!

Уданшьегүй гэрэй үүдэн нээгдэжэ, буу бариһан гэрэй эзэн гүйжэ гараад:

– Юун болооб! – гэжэ муухайгаар хашхараад, байра дээрээ эрьелдэн байба.

– Хара, энэ үхэрэймни арһа юун болгожо хаяба гээшэб! Шамда үсэгэлдэр орой абаарай гээ бэлэйб, юугээ һанахадаа орхёобши?!

– Юундэ орхибо гээшэбиб, хүбүүгээ бэдэрһээр байтараа мартаа ха юмбиб. Тиигээдшые ямар муухайгаар ооглоо, хашхараа хүмши. Байгаа юм ааб даа үхэрэй арһан, оро гэртээ, – гээд, ябахаа һанахадань, нүгөөдэнь: – ерыш наашаа, хайшаа ошонош! Һаажэ эдихэн үхэрэйнгөө арһа иигээд хаяха юм гүбди?!

Нэгэнэйнгээ хашхархада, нүгөөдэнь абяагүй ерэжэ, шоройтой худхаралдажа муухай болошоһон арһа үргэбэ. Энэ үедэ малай хорёо сооһоо хаража байһан Сагаадай эхээ танижа, шэнгэхэн нарихан хоолойгоор мөөрөжэрхибэ. Арһанай дээрэ зогсоһон хоёр хүлтэй хоёр амитад Сагаадайн абяа дуулахалаараа баряад байһан арһаая һэршэгэнэсэ шэрээд, гэрэй саагуур орошобод.

Эхынгээ хоёрдохиёо гэрэй саагуур шэрүүлжэ орохыень харахадаа, Сагаадай бүри шангаар мөөрөжэ, байра дээрээ тогтохоо болёод, урагша хойшоо ябасагаан мөөрөжэл байгаа бэлэй.

Даша үбгэнэй ябадал

Үни болоо, нэгэтэ Улаан-Үдэһөө ажалаараа ябатараа Бургал-тайда хонохо баатай болобоб. Гансааран бэшэ, харин арба гаран хүн ябаһан хадамнай, Бургалтайн соёлой байшангай дарга маанадые гэр гэрээр тарааба. Бишыхан зохидхон гэртэй үбгэнэйдэ би хонохо болобоб.

Далаад наһатай үбгэн хүгшэн хоёр сайханаа шанажа, айлшан хэбэртэй хууһан намайе хоол барихыем урижа столдоо хуулгаба. Юрын асуудалнуудые хөөрэлдэһөөр хуутараа, нютаг нугымни, уг гарбалымни мэдэжэ абаһанай хүүлээр минии таабайе хайн мэдэхэ, нүхэрынь байһанаа мэдүүлбэ. Үшөөшье энэ тэрэ юумэ хөөрэлдэһэнэй удаа таабай тухаймни иимэ нэгэ ушар хөөрөбэ.

Дайнай хүүлээр табяад онуудта эндэхи хууринуудай зон мори тэргээр Бургалтай ошожо, гурил, даһна, сай гэхэ мэтын эдихэ юумэ асардаг байгаа. Манайшье Даша таабай захир-гаанай захиралтаар гурилда гэжэ ошоо бэлэй.

Тэрэ үедэ Даша үбгэн үшөө таабай болоодүй байгаа. Минии мүнөө ханахада, үндэр томо бэетэй үбгэн һэн. Бургалтай ерэжэ, минии хонохоо байһан айлда, нүхэрэйдөө гэжэ бууһан байгаа. Хэды мэшээг гурилаа абажа тэргэдээ ашаад, нүхэрэйнгөө хорёо соо орхижо, үнинэй уулзаагүй хоёр нүхэд уулзаһанай баярта хайса архидабад.

Хэды үдэр архидажа, ябаха сагынь дүтэлжэ, мориёо хүллэжэ, гурилтай мэшээгүүдээ тоолоходонь, нэгэ мэшээгынь дутаад байба. Хажуудань байһан гэрэй эзэн ухаа мэдээ алдажа, яаха хээхээшье оложо ядан, нэгэ дороо тогтохоо болишоод байба. Юуб гэхэдэ, тэрэ үедэ нэгэ мэшээг гурилһаа болохо, нэгэ килограмм таряанай түлөө түрмэдэ ябуулжа байгаа ха юм.

Дашын ханаа амар тамхьяа бааюулжа хууһыень хананаб гээд гэрэй эзэн хөөрөөгөө үргэлжүүлбэ. Нүхэрэйнгөө нюдэ руу харахаашье айжа, хэлэхэ юумээ оложо ядан юрэл тэргээ тойроод ябуултажа байгааб. Харин үбгэн удаан дуугай хууһанай удаа: «Толгойгоо заһая!» – гэжэ дуугараад, гэр руу орошобо. Гэрэй эзэн хойноһоонь орожо, нэгэ шэл архи гаргажа, толгойгоо заһабад.

Хэды үдэрэй мангарые тарааж, хүхюутэй болоһон үбгэн ябаха гэжэ газаашаа гараба. Гэрэйшые эзэн хэрэгтэй байһан дээрэхээ хамта ябалсаха байгаа. Аяар нэгэ мэшээг гурил үгы болгожорхёод ябахаа байһан нүхэрөө ойлгожо ядан байхадань: «Һүү, ябая, хүсэжэ ерэнэ бээ», – гэжэ дуугараад тэргэдээ һуужа харгыдаа гарабад.

Халуун наранай шаража, һоно боргооһоной дүүрэхэхээ урда харгыгаа хороохо гэжэ мориёо түргэн шогшуулжа ябаба ха. Балай холо ошожо үрдингүй ябатырын, нулаханаар хүнэй ооглохо абьяан гараба. Гэдэргээ харахадань, залуу хүбүүн мэшээг үргэлэнхэй, уһан болотороо хүлэрһэн, уухилһан юумэн тэргэдэнь дүтэлжэ ерээд, хүлисыт даа, хайрлыт, дахин болёоб гэжэ уйлаганаад үбдэг дээрээ зогсобо.

Харин Даша үбгэн хүбүүн тээшэ эрьежэ хараншыегүй: «Дахин иигэжэ бү яба, эшхэбтэр», – гэжэ хэлээд, морёо шабху-урдан харгыгаа үргэлжэлүүлбэ. Хажуудань һууһан нүхэрын гурилай олоһондо ехээр хүхибэшые, ехээр гайхаһандаа, үгэшые гарабагүй. «Һүү, ябая, хүсэжэ ерэнэ бээ» гэжэ хэлэһэн үгэнүүдыень һанахадаа, энэ нүхэрни юрын хүн бэшэ гэжэ ойлгоо һэм гэжэ гэрэй эзэн хүхюунээр дуугарба. Сайгаа аягалжа, саашаа ябаһанаа хөөрөжэ эхилбэ.

Хахад үдэр дүтэлжэ, хоол бариха сагын болобо. Бургалтайһаа нилээн наашаа ябахада, харгын захада эзэгүй борсогорхон заахан гэр байдаг байгаа. Тэрэ гэртэ дүтэлжэ, тэргэ дээрэхээнэ эдихэ юумээ, архяа абаад Даша үбгэн гэр руу орошобо. Харин нүхэрын морёо һуллажа, шүдэрлөөд гэртэ ороходонь, Даша үбгэн гэрээр дүүрэн дүхэриглэжэ һууһан баян гоё хубсаһануудтай, буурал сагаан толгойтой, үндэр наһатай үбгэдтэ тогоотой халуун сай аягалжа, урагша хойшоо ябасагаан байба.

Дуугай һуужа үдынгөө хоол барижа архиһаан балгаад, газаашаа гарабади. Морёо барижа тэргэдээ хүллөөд, саашалжа ябатараа нүхэрһөөнь: «Эндэ дуугай сайлажа һууһан үбгэдшни хэд бэ?» – гэхэдэмни, үбгэн урдаһаамни муухайгаар хаража, эдэшни дуугай һууһан үбгэд бэшэ, хада уулымнай эзэд гэжэ хэлээд дуугай болошобо.

Тиихэдэ хүсэд үнэншөөгүй хүн, үни галабта эзэгүй мартагдашаһан борсогор хара гэр соо хаанаһаа гэнтэ гоё

хубсаһатай, буурал сагаан толгойтой, үндэр наһатай үбгэдэй бии болоод нууһыень мүнөө өөрөө наһатай болоод байхадаа ойлгоо һэм.

Иимэ һониноор хөөрэжэ, эдеэлүүлжэ, хонуулһан һайн һайхан сэдхэлтэй Бургалтайн үбгэн хүгшэн хоёртой дахинаа уулзаха ушар болоогүй бэлэй.

Һүнийн байлдаанууд

Шог

Хүхие, зугаалая, энеэлдэе!

– Нүхэд, эндэмнай юрэдөө мелисэ, полисэ гэжэ байна гү? Байбал, нэгэнтнайшые наашаа гаража ерыт. Энэ минии дедушкые абашажа, хэды хоног соо хаажархигтыл даа, пужалуйста.

– Зурпайһан зоболго, ерэ наашаа! Энэ арад зоной урда һайн дураар ши бидэ хоёр дайгаа дүүргэе. Сдаваться болоно гүш, али развод хэнэ гүш, өөрөө мэдэ. Харин би шамда дахин нюур амаа сохюулжа байха аргам үгы, хүн хадаа үлэһэн хэды наһаяа мирно үнгэргэхэ ханаатайб. Ерыш наашаа, юундэ байшабаш? Үнэн дээрээ хүн зонһоо айна гүш?! Зурпайһан зоболго!

Иимэ нэгэ зоболготой 60–70 жэл соо дайралдажа байналби даа. Үдэрынъ ямаршыегүй, хорхойдо хорогүй һайн хүн. Харин һүни боложо орондоо оробо гү, үгы гү, все. Служу Советскому Союзу!

Нормально эрэшүүл дайгаа дүүргэһээр 60–70 жэл соо хүгшэнтээ, үри хүүгэдтээ, аша зээнэртээ жаргажа һуунад. Тиихэдэ манай нэгэн гэжээ...ээ...60–70 жэл соо «Хөндэ хох!», «Гитлер капут!», «За Родину!», «За Сталина!» – одоо тооложо барахагүйш.

Энэ харана гүт, нюдэ амымни, үнгэрһэн һүни: «Экскадрон!» – гэжэ хашхараад, унтаж хэбтэһэн намайгаа унажа һуугаад, нюур амымни зай забһаргүй альгадажа хаяба.

Сэхыень хэлэбэл, дайнай дүүрэхээр «синяк» гээшэһээ һаланагүйб. Арай шамай нэгынъ үгы хэхэдэ, «рукопашна», гээд, булай зохидоор унтаж хэбтэхэдэш, тэбэрижэ абaad орон дээрэхээш тархиш уруу шэдэжэрхихэ. Юрэдөө, торшогор лэ хадаа тэсэнэб, бээер томо, хүндэ хаа, үни хада бурхандаа ябашаха һэм.

Энэ олон жэл соо хэды хүнжэл хахараа гээшэб, хэды подушка граната боложо тэһэрээб, хэды убытка, хэды потери болоо гэжэ һананат? Хүн бэшэ – фашист!

Дайн дүүрэжэ, энэ хүнэй ерэнээр, нэгэ хүни хайн унтаагүйб. Юрэдөө, дайнай үедэ хайн унтадаг хэм. Тэрэ «разведкэ» гээшэдэнь часто ошохо. Амиды хүнэй орон соогоо мүлхижэ ябахадань, яагаад унтахабши?

Хаяхана мүлхээд лэ, хоёр хүлэйм хоорондо шаагдашабал даа. Юугээ тэндэ «разведкэ» хэдэг юм? Энэ олон жэл соо юуниин хаана байдаг бэ гэжэ мэдэдэггүй юм гү?

Одоо бүхы энэ байлдаан соо тэрэ минэ бэдэрхэ гээшэнь һонин юм бэлэй. Арбан хургаа иигэжэ арбайлгаад, хүлэйшни хургануудһаа эхилээд лэ аалихан эльбэнээр дээшээ болохо юм. Хахад бэендэш ерээд, булай хүндөөр уухилжа эхилхэ. Юундэ тэндэ хүрөөд уухилдаг юм, мэдэхын аргагүй. Ниилээн удаан уухилжа һанаа алдаад, саашаа бэдэрхэ. Хоёр хүхэндэм туласа ерээд, гэнтэ амилхаяа болёод удаан хэбтэхэ. Тэрэнэй һүүлээр аалихан хүхэнүүдэйм хоёр тобшонууды мушхаха. Мушхахадаа зохидоор мушхаха гээшэнь, бүхы байлдааниинь гансата мартагдашаха юм. Энэ жэлнүүд соо ганса минэ бэдэрһэн байгаа хаа, ямар гоё байгаа гээшэб?

Үгы даа, «вызывает огонь на себя». Эндэ ямаршые дайсан тэсэхгүй. Хүниин хахадта хүлэйм дэргэдэ бодоод, өөрөө самолет болоод, тэрэ бомбонуудаа шэдэхын урда тээ не стареют душой ветераны, ветераны второй мировой гэжэ булай зохидоор дуулаад, өөрөө унажа ябаһан самолет болоод... ! Энэ торшогор бэен дээрэ иимэ зоболгын унахада ямаршые юумэнэй тэһэршэхээр лэ даа.

Одоо юу үзөөгүй хүгшэн гэжэ һананабта? Энэ олон жэл соо Москва, Ленинград, Прага, Варшава гэхэ мэтые хуу сүлөөлөөбди. Энэ олон жэл соо сохюулхыса сохюулааб, мушхуулааб, шэдүүлээб, шэрүүлээб! Но сдаваться болоогүйб.

Минии дедушка 4 жэл соо дайралдаад, жэл бүри Илалтын һайндэрые тэмдэглэдэг. Тиихэдэ би 60-70 жэл соо дайралдажа ябанаб! Тиимэһээ илалтын һайндэрөөр бүхы ветеранууды амаршалаад, бишые найрлахам, эрхэтэйб! Гансал намдатнай «однопольчане» олдохо аа гү?

*Сагһаан урид нүгшэхэн нүхэдэйнгөө
Мүнко-Жаргал Цыремпиловай
Аюр Лайжитовай
Василий Соктоевай
Доржо Цыреновай
Владимир Цыденовай
Ошор-Жамсо Унтановай
гэрэлтэ дурасхаалда зорюулнаб*

ЗҮЖЭГҮҮДЭЙ ХЭНЭГҮҮД

«Ами наһамни» гэхэн зүжэгһөө хэхэг

Хүгшэн: Ши, Сэсэгма, хадамда гараха байгааш.

Сэсэгма: Намһаа эрэшүүл айдаг юм гү, али эшэдэг юм гү, дүхэжэ ошоходош, хажуу тээшээ үгы болошодог.

Хүгшэн: Үнэхөөрө дүхэжэ ошоо юм гүш?

Сэсэгма: Ошоо, ошоо ... жэшээнъ, танай хүбүүн Баярта ошоһом, ямар хайн хүмши, эжыем харалсажа байгыш гээд, алим бэ...

Хүгшэн: Хара даа, бишни аалихан ябажа нэгэ хайн эрые шамдаа оложо үгэхэм гү?

Сэсэгма: Тиигэгты, тиигэгты, шадахал хаа. Намда мүнөө хамаагүй, хохоршые болог, дохолоншые болог, эрэ хүн лэ байбал болоо!

Хүгшэн: Олохобди, басагамни, олохобди. (Дамба ерэнэ)

Дамба: Сайн байна, басагадууд.

Хүгшэн: Сайн, Дамба, ши хүбүүдтээ ошоогүй юм гүш?

Дамба: Үгы, эндээ юумэ хэлсэ гээд абаагүйл даа. Эндэнь минии хэхэ юумэншые үгы, тиигээд наашаа ерэнэб даа.

Хүгшэн: Шимнай Баяртай хамта һураһан сасуутан болонош, юундэ һамга абанагүйш?

Дамба: Баярай эжы, намдатнай таараха басаган үшөө түрөөдүй байна.

Хүгшэн: Мүнөө хорин хоёртойш... абахаар болоош, түрөөдүй байна гээд ябабал, өөрөөшые мэдэнгүй үбгэршөөд ябахалши. Али би оложо үгэхэм гү?

Дамба: Ологты, бэдэрэгты, асарагты. Хэншые юуншые болог, намда хамаагүй...

Хүгшэн: Сэсэгма, наашаа болоод харал даа, гартамни модон шаагдашоо гээшэ гү, харанагүйб.

Сэсэгма: Алим...

Хүгшэн: (аалихан) дуулаба гүш?

Сэсэгма: Дамба гү? Теэд энэтнай... иимэхэн...

Хүгшэн: Өөрөө хэлээ һэмнэйш, ямаршые болог гэжэ. Энэшни хохоршые бэшэ, дохолоншые бэшэ... хайн хүбүүн, бишни мэдэхэб, Баярай ханаха байха нүхэрынъ.

Сэсэгма: Мэдэнэгүйб даа, Баярай эжы.

Хүгшэн: Би мэдэнэб, ерэ наашаа. Дамба байза... юун гээ
нэмши, ологты, бэдэрэгты, асарагты гээ нэн гүш? Энэ
олобоб, энэ асарбаб. Юун гэхэ байнаш?

Дамба: Э...э...э... Сэсэгма гү?

Хүгшэн: Тиимэ, Сэсэгма.

Дамба: Сэсэгма гү, намда хамаагүй, өөрөө юун гэхэ байгаа
юм?(пауза)

Сэсэгма: Баярай эжы, битнай, юрэдөө... Дамбада хамаагүй,
намда хамаагүй, одоол нээрээ... худалдаанда гаража
байһан үхэр шэнги болошоод байнаб даа.

Хүгшэн: Зүб хэлэнэш, басагамни, манай, эхэнэрнүүдэй, хуби
заяан иимэл юм даа.

Абяан: Сэсэгма...ааа... хаанабши?

Сэсэгма: Ай, халаг. Дабһалһан халһар шүлэндэ хэхээ бэдэржэ
ерээ бэлэйб, бии гү?

Хүгшэн: Бии, бии. Бишни абаашаһуу, та хоёр хөөрэлдэжэ
һуугты (ябана) (удаан дуугай һуунад).

Сэсэгма: Иигээд һуухамнай?

Дамба: Намда хамаагүй, һууял (удаан дуугай һуунад).

Сэсэгма: Иигээд һуужал һуухамнай?

Дамба: Шүлэг хэлэхэм гү?

Сэсэгма: Намда хамаагүй, хэлыш (удаан дуугай һуунад).

Дамба: Хададаа түрөөлби,

Хададаа үдөөлби, хадаһаан хэзээшье холодон ошохогүйлби
(удаан дуугай һууһанай удаа гэнтэ бодоод, хасарыень
таалаад) Хүлисэ...

Сэсэгма: Намда хамаагүй... үшөөшье хамаагүй...

Дамба: (хүхюутэй) Нээрээ гү? (Түрүүлэгшэ ерэнэ)

Түрүүлэгшэ: Сайн, залуушуул... (дуугай һуунад)

М-даа...аа (ябана)

Дамба: Минии һамгамни болоболшни, гар дээрээ абаад
ябахаб.

Сэсэгма: Даахагүйш...

Дамба: Даахаб, туршахам гү?

Сэсэгма: Намда хамаагүй...

Дамба: Тиибэл бодо (Сэсэгма бодоно). Алим ... һамгамни
болоһон хойнош, үргэхэб.

Сэсэгма: Даахагүйш.

Дамба: Даахаб. (Хүгшэн ерэнэ).

Хүгшэн: Дамба дааха. Дамба сагаан найхан ханаатай хүбүүн, дааха. Харагты, шагнагты, үхибүүдни, хожом минии хэлэһые нэгэтэ бэшэ ханахат. Бэе бээдээ дуратай хоёр, бэе бээе ойлгожо, бэе бээынгээ муу һае даажа ябаха ёһотой юм, ойлгоо бэээт?

Сэсэгма: һайнта даа, Баярай эжы. Дамба, бэшэндээ ошохомной гү?

Дамба: Ошоё.

Хүгшэн: Хурим түрэдөө урихаа бү мартаарайт.

Хоюулан: Заатагүй (энеэлдэһээр ябанад)

Хүгшэн: Үшөө нэгэ гэр бүлэ мүнделбэл даа (түрүүлэгшэ ерэнэ).

Ехэ-Сахирай арадай театрай хүбүүд басагад

«Жаргалтай бүлэ» гэхэн зүжэгнөө хэлэг

Алдар: Энэ юумэн эжын нүхэдтэ, харин энэ алтан һиихэ эжыдэ, түрэхэнь үдэртэнь (шэхэндэнь зүүлгэнэ). Хожом-доошье хаа, түрэхэн үдэрөөртнай амаршалнаб. Эндүүтэй, тэнэг ябаһандамни хүлисыт даа намайгаа, эжы... эжихэмни (үбдэг дээрээ)

Дахин бишни шамайгаа хаанаш табихагүйб... би мэдэнэб, иимэ хүбүүндэ хүлисэл байхагүй, тиибэшье үбдэг дээрээ гуйнаб, хүлисыт даа намайгаа, эжы... эжихэмни...

Зина: Залуу наһанай алдуу байгаа бээ... бодо даа, хүбүүмни, бодо.Бололдаа...ерээш...сэхынхэлэбэл,хүлээгээгүйб...

Алдар: Би нэн түрүүн Доржо баабайда баярые хүргөөд, шэнэ үмдэ костюм бэлэг бариха ёһотойб. Хаанаб Доржо баабай?

Зина: Доржо баабай унтажана байна, һүүлдэ үгөөрэй, амараг. Доржо баабайе хаанаһаа мэдэхэ хүмши?

Алдар: Мэдэнгүй яахабиб, тэрэл хүн тэнэг тархи руум ухаа оруулаа гэхэ байнаб.

Зина: Мүртэйгөөр хэлэ даа. Юушье ойлгоногүйб.

Алдар: Доржо баабай һаяхана манайда ерээд, ёһотой бомба хаяа...

Зина: Тиигээ бы...

Алдар: Доржо баабай... һайн хүн... эжы, гансал зүб ойлго-оройт. Доржо баабайн ерээшьегүй хаа, би заатагүй ерэхэ һэм...

Зина: Өөрөө арай шамай ябажа байгаад, хүнэй түлөө һанаагаа зобохо (уйлана).

Алдар: Эжы, Доржо баабайе гэртээ абаашая.

Зина: Юу? Хүбүүн... юу хэлэхэнээ ойлгоно гүш?

Алдар: Ойлгоноб, эжы, ойлгоноб. Би энээн тухай олон үдэр бодожо үзөөб.

Зина: Һайн лэ гээшэ... нүхэд, юун гэжэ һананат?

Дарима: Наашаа боло, Алдар. Би шамайе таалахам.

Гоша: Хараһан лэ эрэшүүлые таалаха хайшаа эхэнэр гээшэб?

Дарима: Бү жүтөөрхэ, тиигээдшые ёһотой эрые үнинэй таалаагүйб (таалана). Намайе абаашаха гүш, би үшөө ничего...

Алдар: Абаашахаб, бултыетнай абаашахаб, зүб гү, эжы?

Зина: Зүб хэлэнэш, хүбүүмни. Зай, нүхэд, минии нүхэд... үшөө Мүнхэмнай ерэхэ. Нэгэ бүлэ шэнги столдоо нуухамнай гү?

Дарима: Би сай аягалһуу (гэр руу ороно).

Зина: Үшөө нэгэ хүн үгы шэнги ...

Алдар: Доржо баабай.

Зина: Үгы...

Гоша: Дамба.

Зина: Нээрээ, тиимэ хүн байгша хэмнэй (гэр соо Даримын хашхарха дуулдажа).

Дарима: Доржо баабай...ай...ай...(гүйжэ гарана). Доржо баабай! Наһатай хүн аад... юундэ худалаар хэлэнэб (уйлана).

Гоша: Бээе бариш даа... наһатай хүн өөрөө мэдээ бээ...

Дарима: Ная хүрэхэб гээ хэмнэй... шубуудынх хэн эдеэлүүлхэ юм? (гартаа юумэ бариһан Зина гарана)

Алдар: Юум бэ, эжы?

Зина: Хожомдоош, хүбүүмни...Доржо баабай амархаа мордобо (абяагүй байдал). Асарһан бэлэгшни эгээ саг дээрээ... наһан соогоо шэнэ костюм үмдэжэ үзэһэн юм гү? Бурхандаа шэнэ хубсаһатай ошог лэ даа...

Алдар: Гэртээ абаашая, дайнай ветеран, Доржо баабай хүндэтэйгөөр, хүгжэмтэй мордохо ёһотой. (Мүнхэ ерэнэ)

Мүнхэ: Доржо баабайда саламат асарбаб.

Зина: Эдихэ юумэн ерэжэ байгаа хадаа, Доржо баабаймнай буянтай мордобо гээшэ (абяагүй байдал). Мүнөөдэр мордохойо мэдэһэн шэнги, бүхы юумэнүүдээ намда тушаагаа. Энэл даа, ная хүрэтэрөө олоһон юумэниинь, арбан найман орден медальнуудай үнэмшэлгэнүүд. (абяагүй байдал). Мүнөөдэр мордохойо мэдэһэн шэнги орден медальнуудаа худалдаал, Долоон зуун табин ...

(уйлана). Долоон зуун табин түхэриг намда үгөөд, миниингээ һүүлдэ нэгэ бүлэ шэнги һуугаад... уйдан барингүй намайгаа дурсажа һуугаарайт гээ... (уйлана)

Алдар: Бээ баригты, эжы... Доржо баабай бү уйдагты гээ ха юм.

Зина: Долоо зуун табин түхэриг... Агууехэ илалта, оройдоол долоон зуун табин түхэриг сэнтэй байба гү? (абяагүй байдал). Нүхэд! Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда хабаадажа, дайгаа дараһан дайнай бүхы ветерануудта доро дохиё!

(Булта үбдэг дээрээ зогсонод)

ХҮШЭГЭ

«Гансаардалга» гэхэн зүжэгтөө хэлэг

Долгор: (бодоод хараашална). Үгы даа, гаранагүй (үндэр каблугтай түфлитай, гоёр хүбсалхан Янжима ерэнэ).

Янжима: Битнай гэртээ гансааран нуужа шаданагүйб, тиигээд нэгэ хахадые абаад тандаа гэжэ ерэбэб.

Долгор: Шимнай архи уудаггүй ха юмши.

Янжима: Мүнөөдэр уухаб. Та хоёрой түлөө уухаб. Танайхин, Доржотон, ороһон хүндэ сай аялгалдаг юм гүт?

Долгор: Олон табан юумэ шашангүй хуу (сай аягална).

Янжима: Хүлисэгты, залуушуул, битнай нэгэ нэгыг аягалхуу.

Долгор: Доржо, гэртэ ороод, архиин аягануудыг асарыш, пожалуйста (Доржо бодожо ошоно)

Янжима: Түргэн ерээрэй, пожалуйста.

Долгор: Ши уунхай ябана гүш даа?

Янжима: Уунхайб. Теэд ганса хамган юу хэжэ сагаа үнгэргэхэб даа.

Долгор: Мүнөө болотор уунгүй гансааран ябаал ха юмши.

Янжима: Ябааб, үшөө ябахаб. Юундэб гэхэдэ, би ондоо хамгад шэнги эрэшүүлэй толгой эрьюулжэ шададаггүйб.

Долгор: Намай хэлэнэ гүш? Гэртээ урижа абаашаад, толгойень эрьюулхыешни хэн барина?

Янжима: Бишни абаашаа нэм, теэд энэ козёлшни маткымни алажархёо. (Доржо ерэнэ). Юундэ хоёрхон рюмка асарбаш?

Доржо: Би уухагүйб.

Янжима: Уухаш! Маткым алажархёод, үшөө... (бодоод, гэр руу ороно)

(абяагүй байдал, рюмкэ бариһан Янжима ерэнэ). Юундэ нуунаш, аягалыш, эрэ хүн ха юмши.

Долгор: Аягала, аягала, ёх-хо.

Янжима: Бү ёоло, Доржотой уухадаа ёолоногүй ха юмши.

Долгор: Ши зорюута шаг шууя гаргахаа ерээ гүш даа.

Янжима: Гаргахаб. Шууяхаб, дуулахаб. Ши намда сэхынь хэлэл даа.

Долгор: Юу?

Янжима: Юундэ Доржо шамда ерэнэб?

Долгор: Үшөө юун гэхэбши?

Янжима: Сэхынь хэлыш даа, юундэ намда ерэнэгүйб, шамда ерэнэб?

Долгор: Ёурыш өөрөөнь.

Янжима: Зай, Доржо, ши юундэ намда ерэнэгүйш, а?

Доржо: Ошоо бэлэйб.

Янжима: Зүб! Ошоош! Ошоод, маткымни алааш! Маткымни мүнгэ давай!

Долгор: Янжима, архяа абаад ябашал даа, зай гү!

Янжима: Намаё үлдэнэ гүш?

Долгор: Үлдэнэшьегүйб, гуйнаб.

Янжима: Эрэгүй муу намаё үлдэнэ гүш?

Долгор: Ши гансаараа эрэгүй юм гүш?

Янжима: Үшөө хэн байгаа юм, ши эрэтэйш, Доржо байна.

Долгор: Алим, үгэгтыл даа архи! Үү, уугаад хөөрэлдэе.

Янжима: Давай, хөөрэлдэе (уунад)

Долгор: Ши Доржотой байхымни хаана хараабыш?

Янжима: Энэ нууна ха юм.

Долгор: Яагааб тээд, Даримые үдэшэхөө ерээ. Ши юундэ ханаагаа зобообши, хэнэй хэндэ ерэхэдэн!

Янжима: Юундэ намда ерэнгүй, шамда ерэхэ болоо юм? Сэхынь хэлэбэл, муу Янжима хэндэ хэрэгтэй юм? (Уйлана). Ши басагатайш, үбгэтэй байгааш, намда хэншые үгы... Байгаашыегүй, байхашыегүй, бүхы наһаараа үхэр малтай ханилааб! (Уйлана)

Долгор: Зай даа, юрэдөө... нүхэд байна ха юм. Юуень хэншые үгы гэжэ уһа нюһан болообши...

Янжима: Өөрөө тээд үлдэжэ байна гүбши...

Долгор: Зай зай, хүрөө, сайгаа ууя. Ши бидэ хоёр адлихан байхабди. Мүнөө миниишни басаган ябахань, шамдал адли гансаараа болохоб. Бари, сайгаа ууя.

Янжима: Үгы, би сай уухагүйб, гэртээ ошохом.

Долгор: Өөрөө мэдэ даа, архяа аба.

Янжима: Би архяар яахабид, гансааран ууха бэшэб, Долгор...

Долгор: Юун бэ?

Янжима: Ёайнши даа, бишни уйлаад, тэлэршэбэб. Сэхынь хэлэбэл, үнинэй уугаашыегүйб, уйлаашыегүйб. Зай, ябахам даа.

Долгор: Ерэжэ байгаарай.

Янжима: Шимни энэ архяа нюугаад байгаарай, хэзээ нэгэтэ хоюулан барижархихабди. Доржо, би маткын мүнгэн тухай наадалжа дуугараа хэм. Бү муу ханаарай, ябааб, пока (ябана).

Доржо: Хайратай хамган.

Долгор: Бүхы юумэн танһаа болоно гүб даа.

Доржо: Би яагаабиб?

Долгор: Зүб, яанашьегүйш! Нэгэ бага яахада яадаг юм? Мүнөөдэр эндэнь, үглөөдэр тэндэнь яажа болодоггүй юм гү?!

Доржо: Би... яагаад?

Долгор: Хүлисэ, юушье дуугаржа нууна гээшэбиб? Хүлисэ, энэ Даримамнай юундэ үгы болошобоб?

Гаршаг Содержание

Маанадаа ханахал.....	10
Эжыгээ хананам.....	11
Сагаалган.....	13
Бээлэй оёдог бэлэй.....	15
Ойлгыш, хүбүүн	16
Гамныт даа байгаали	17
Хүлисөөрэй, хүүхэмни	28
Зорюулганууд.....	32
Эжы	47
Элдэбын юумэн болодог байна	51
Сагаадай	56
Даша үбгэнэй ябадал	64
Һүнийн байлдаанууд	67
«Ами наһамни» гэхэн зүжэгһөө хэхэг.....	70
«Жаргалтай бүлэ» гэхэн зүжэгһөө хэхэг	73
«Гансаардалга» гэхэн зүжэгһөө хэхэг.....	76

Николай Соктоев

«УЯРААД, ҮҮҮЛДЭНЬ ЭНЭЭЛДЭЕ»

Охраняется Законом об авторском праве. Ни одна часть данной книги не может быть скопирована или распространена без предварительного письменного разрешения автора.

Дизайн, верстка
Табиту Мердыгеев, «НоваПринт»

Иллюстрации
Табиту Мердыгеев

Корректор _____

Издательство «НоваПринт». Подписано в печать ____.

Формат 60х90/16. Печ. л. 6,0. Печать офсетная.

Отпечатано ООО «НоваПринт». Республика Бурятия,
г. Улан-Удэ, ул. Ранжурова, 1. Тел.: 8 (3012) 212-220, 212-252.

Заказ _____. Тираж 1000 экз.